

AGNIESZKA GRĘDZIK
ORCID: 0009-0004-9979-0950
Towarzystwo Historii Edukacji

(DOI: 10.17460/PHO_2025.3_4.13)

LISTA POLSKICH NAUCZYCIELI Z ZIEM PÓŁNOCNO- -WSCHODNICH II RZECZYPOSPOLITEJ¹, OFIAR REPRESJI NIEMIECKICH W LATACH 1941–1944 (CZ. V)

Lista polskich nauczycieli z ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej, ofiar represji niemieckich w latach 1941–1944 (część V) stanowi kontynuację badań nad problematyką tajnego nauczania i martyrologii nauczycielstwa polskiego na Ziemiach Wschodnich II Rzeczypospolitej w czasie II wojny światowej. Dotychczas opracowania pod tym samym tytułem zamieszczono na łamach „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” w numerach: 3–4 w 2008 r., 1–2 w 2013 r. część II A, 1–2 w 2024 r. część II B, 3–4 w 2024 r. część III, 1–2 w 2025 r. część IV. Poniższa lista jest niepełna. Z powodu ograniczeń redakcyjnych część materiału ikonograficznego została pominięta, jednak autorka ma nadzieję, że w przyszłości będzie on mógł zostać opublikowany w formie albumu, gdyż w pełni zasługuje na osobną prezentację.

- 405. ŁABAN WINCENTY** – ur. 20.01.1898 r. w Podjacie w parafii Nowy Dwór koło Grodna, s. Piotra i Anny (z d. Gawecka), ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, prefekt szkół powszechnych w Hermanowiczach, Miorach, Landwarowie, proboszcz i duszpasterz w m.in.: Idołcie, Ikaźni, rektor kościoła pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia NMP w Lidzie, działacz charytatywny i społeczny. Aresztowany przez policję niemiecką w czasie zatrzymań polskiej inteligencji w Lidzie i okolicach, wraz ze swoim wikariuszem i prefektem ks. Lucjanem Mroczkowskim oraz grupą

¹ Pod pojęciem ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej będą rozumiała obszar przedwojennych województw: wileńskiego, nowogródzkiego, poleskiego i częściowo białostockiego (powiaty: Grodno i Wołkowysk).

- szesnastu księży, dnia 29.06.1942 r. Został osadzony w więzieniu w Lidzie przy ul. Władysława Syrokomli. Na krótko zwolniony na święta Bożego Narodzenia 1942 r., dobrowolnie powrócił do więzienia, nie chcąc narażać parafian na represje, jakie hitlerowcy mogli zastosować w razie jego ucieczki. Zginął 10 marca 1943 r., rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w Lidzie, w lasku za strzelnicą niemieckich koszar wojskowych, wraz z księżmi: Aleksandrem Augustynowiczem, Alfonsem Borowskim, Franciszkiem Cybulskim, Stefanem Dobrowolskim, Lucjanem Mroczkowskim, Jerzym Ożarówskim, Wincentym Strzeńniewskim, Stefanem Śniegockim. W nocy z 17 na 18.04.1943 r. parafianie, z narażeniem życia i mimo obowiązującej godziny policyjnej, odkopali zwłoki zamordowanych kapłanów i pochowali je w tymczasowym miejscu. Po II wojnie światowej przeprowadzono ekshumację, a następnie przeniesiono szczątki duchownych na cmentarz na Słobódce w Lidzie, gdzie złożono je we wspólnej mogile. Ofiary zbrodni spoczywają obecnie w odrestaurowanym grobowcu, pozostającym pod opieką mieszkańców Lidy i okolic, na którym widnieje inskrypcja: *Ś + P KSIĘŻA MĘCZENNICZY ZAMORDOWANI W LIDZIE 10 MARCA 1943 ROKU REQUIESCANT IN PACE* (Jacewicz, Woś, 1978, s. 200, 204, 212 i in.; Stopniak, 1987–1988, s. 336; Zieliński, 1992, s. 23, 43; Kordasz, 1997, s. 37; Krajewski, 2004, s. 104; Mikhailik, 2008, s. 79, 144, 271 i in.; Krahel, 2014, s. 130, 132, 134 i in.; Porzecki, 2021, s. 242–243; Krajewski, 2022, s. 105, 106; Martyrologium; Baza „Strat”).
- 406. ŁAŃCUCKA EUGENIA** lub **GENOWEFA** – harcerka Wileńskiej Chorałgi Harcerzy. Podczas II wojny światowej była zaangażowana w działalność harcerską wśród młodzieży. Została wywieziona na niewolnicze roboty przymusowe do Niemiec. W warunkach obozowych prowadziła konspiracyjne tajne nauczanie w zakresie szkoły powszechnej wśród młodych Polaków oraz udzielała pomocy Żydom. Po wkroczeniu Amerykanów zorganizowała szkołę polską w Diepertshoffen (Polakiewicz, Steckiewicz, 1985, s. 573, 577, 582; Baza „Strat”).
- 407. ŁAPIŃSKI MIECZYŚLAW** – ur. 1916 r. w Białymstoku, ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, prefekt w Wilnie. Dwukrotnie aresztowany – 3.03.1942 r. oraz 1.07.1943 r. – pod zarzutem prowadzenia tajnego nauczania wśród młodzieży akademickiej. Osadzony w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie, następnie wywieziony na niewolnicze roboty przymusowe do okupowanej przez Niemców Francji (Jacewicz, Woś, 1978, s. 199, 223; Stopniak, 1987–1988, s. 338, 350; Korab-Żebryk, 1991, s. 63; Zieliński, 1992, s. 35; Wilanowski, 2000, s. 138; Tomkiewicz, 2008, s. 358; Krahel, 2014, s. 180, 225; Grędzik, 2025; Baza „Strat”).
- 408. ŁAUKAJTYS JAN** (oficer rez.) – ur. 23.02.1903 r. w Rudce Litewskiej, s. Macieja i Elżbiety (z d. Korejwo), kierownik Publicznej Szkoły Powszechnej w Sobotnikach w powiecie lidzkim w województwie nowogródzkim (następca Józefa Żagun), mąż nauczycielki Wandy Łaukajtys.

- Zmobilizowany jako oficer rezerwy Wojska Polskiego, brał udział w wojnie obronnej przeciw Niemcom we wrześniu 1939 r. Zaginął bez wieści (Walczak, 1995, s. 470; Niechwiadowicz, 2004, s. 50, 55, 193 i in.; Baza „Strat”).
- 409. ŁĘSKA MICHALINA** – ur. 1882 r., c. Zenona i Anny (z d. Brzostowska), zasłużona nauczycielka, działaczka społeczno-oświatowa, niepodległościowa. Wywodziła się ze szlacheckiego, kresowego rodu Łęskich. Kształciła się w Pradze i Krakowie. W Mińsku założyła i pełniła funkcję prezesa Polskiego Towarzystwa „Oświata”, działającego początkowo jawnie, a po delegalizacji przez władze carskiej Rosji – w konspiracji. Była kierowniczką Seminarium Nauczycielskiego i jednocześnie wiceprezesem Polskiej Macierzy Szkolnej Ziemi Mińskiej. Po wybuchu I wojny światowej działała w Polskim Towarzystwie Pomocy Ofiarom Wojny w Mińsku. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości uczyła języków obcych i matematyki w szkołach średnich w Olkuszcu, Łomży, Katowicach, Białymstoku, Wilnie. Wspólnie z Ludwiką Życką „sercem napisała” wspomnienia pt. *Działalność popowstaniowa Polaków na Ziemi Mińskiej*. Działała w Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Wilnie. Została odznaczona Medalem Niepodległości. Zmarła w Wilnie w 1940 r. Spoczywa na Cmentarzu na Antokolu (Zagórowski, 1924, s. 339; *Sprawozdanie...*, 1937, s. 43; Życka, Łęska, 1939; Skrobocki, 1992, s. 20–24; Tarasiuk, 1998, s. 57–58; Romanowski, 1999, s. 365–368; Dubowik, Malinowski, 2002, s. 206–207; Sypień, 2024, s. 96; Grędzik, 2024, s. 153; Fundacja Obchodów 100 Rocznicy Odzyskania przez Polskę Niepodległości).
- 410. ŁOJKO ANNA** – ur. 2.09.1903 r. w Nalibokach, c. Aleksandra i Wiktorii (z d. Tupinowska), nauczycielka szkół powszechnych w województwie nowogródzkim. Podczas II wojny światowej walczyła w szeregach polskiej partyzantki w okolicach Iwieńca w powiecie wołyńskim. Przeżyła (Baza „Strat”).
- 411. ŁOMNICKI MARIAN** – inżynier, w latach 1929–1939 nauczyciel rolnictwa w Państwowej Szkole Technicznej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie. Podczas II wojny światowej żołnierz szeregów bojowych Armii Krajowej. Zamordowany w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie (*Państwowa Szkoła Techniczna w Wilnie...*, 1991, s. 102, 349).
- 412. ŁOTYSZ JAN** – nauczyciel szkół powszechnych w Krynkach w powiecie sokólskim w województwie białostockim oraz w Iwieńcu w powiecie wołyńskim w województwie nowogródzkim. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na ziemię II Rzeczypospolitej Polskiej we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po zajęciu Ziem Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną, w czasie okupacji sowieckiej uczył w niepełnej średniej szkole białoruskiej (1939–1941). W czasie okupacji niemieckiej tej części kraju został aresztowany przez policję niemiecką i rozstrzelany w 1942 r. (Walczak, 1995, s. 473; Kuźmiński, 2014, s. 12; Baza „Strat”).

- 413. MACEWICZ BOLESŁAW PAWEŁ** – ur. 29.02.1877 r. w Dolinie k. Stryja, ksiądz, ojciec zakonny Kościoła rzymskokatolickiego, jezuita, nauczyciel, propagator neounii. Studiował w Krakowie. Był prefektem oraz nauczycielem języka niemieckiego, historii i geografii w Chyrowie, rekollekjonistą, operariuszem i moderatorem Sodalitacji Mariańskiej, a także budowniczym zrębów Misji Wschodniej. Założył nowe zgromadzenie żeńskie obrządku wschodniego – Sióstr Misjonarek Serca Jezusowego, którego celem było prowadzenie szkół, sierocińców, burs i ochronek. Pełnił funkcję redaktora miesięcznika „Christianin”. Sprawował opiekę nad niższym seminarium duchownym oraz nauczał teologii w Papieskim Seminarium Wschodnim w Dubnie. Został aresztowany przez gestapo i policję litewską wraz z grupą jezuitów 26.03.1942 r. i osadzony w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie. Następnie był internowany w Pogryżowie na Litwie, a później w Szałtupiach. Po uwolnieniu latem 1944 r. powrócił do Wilna (Jacewicz, Woś, 1981, s. 70, 82; Grzebień, 1996, s. 397; Zajac, 2019, s. 236, 294; Niwiński, 8.06.2022, *Wileńszczyzna pod okupacją niemiecką* – referat).
- 414. MACIEJEWSKI STANISŁAW** – ur. 1905 r., nauczyciel, kierownik 7-klasowej Publicznej Szkoły Powszechnej III stopnia w Porozowie w powiecie wołkowyskim w województwie białostockim, wychowawca młodzieży, podharcemistrz, opiekun męskiej drużyny harcerskiej. Propagował zasady zdrowego trybu życia wśród młodzieży szkolnej i sam ich przestrzegał. Uprawiał sport, biegi i dbał o kondycję fizyczną. Unikał używek, nie pił alkoholu, nie palił papierosów. W 1939 r. został aresztowany przez funkcjonariuszy NKWD w Porozowie i osadzony w więzieniu w Wołkowysku. W czerwcu 1941 r., w wyniku bombardowania pociągu wywożącego więźniów z okupowanych przez Armię Czerwoną Ziem Wschodnich II RP w głąb Związku Sowieckiego, został uwolniony z transportu. W trakcie ataku stracił prawą rękę. W czasie okupacji niemieckiej Ziem Wschodnich II RP był członkiem konspiracyjnej placówki Armii Krajowej w Porozowie i zaangażowanym nauczycielem tajnego nauczania. Uprowadzony o groźącym mu niebezpieczeństwie przez porucznika Józefa Suchonia, dowódcę placówki Rejonu AK Porozów, nie ukrył się ani nie opuścił Porozowa, mimo że okupant w odwecie za udane akcje bojowe AK pacyfikował wieś i nasilił aresztowania. Pod zarzutem przynależności do AK został aresztowany przez gestapo 30.05.1944 r. w Porozowie i osadzony w więzieniu w Wołkowysku, a następnie zesłany do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Gross Rosen, gdzie zginął. Jego imię i nazwisko zostały wyrzyte na tablicy pamiątkowej w kościele pod wezwaniem św. Michała Archanioła w Porozowie, odsłoniętej i poświęconej 1.11.1990 r. (Szałkiewicz, Suchoń, 1993, s. 89, 90, 92; Karpyza, 1996, s. 5; Sokołowski, 1997, s. 5; Informacje pisemne Romualda Sokołowskiego, 3.02.2004 r., Porozów; Karpyza, 2009, s. 128, 129, 130 i in.; Porzecki, 2021, s. 405).

- 415. MACIERZANKA ZOFIA** – kierowniczką Biblioteki Publicznej w Słonimie w powiecie słonimskim w województwie nowogródzkim. Aresztowana przez policję niemiecką wraz rodzinami – przedstawicielami inteligencji polskiej ze Słonimia i okolic 18.12.1942 r. Zginęła rozstrzelana w zbiorowej egzekucji na Górze Pietralewickiej pod Słonimem 19 grudnia 1942 r. (Baza „Strat”).
- 416. MACKIEWICZ ANTONI** – ur. 1892 r., ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, magister filozofii i teologii, dziekan stołowski Dekanatu Stołowskiego Diecezji Pińskiej, proboszcz kościoła parafialnego pod wezwaniem św. Mikołaja Biskupa w Mirze, konsultor prosynodalny Rady Proboszczów-Konsultorów Kurii Diecezjalnej, powiatowy wizytator szkół powszechnych i przedszkoli do spraw nauczania religii, radca Diecezjalnej Rady Gospodarczej. Był prześladowany przez funkcjonariuszy NKWD za organizowanie pomocy materialnej dla Polaków deportowanych na Syberię. W czasie okupacji niemieckiej Ziem Wschodnich II RP został zamordowany w zbiorowej egzekucji przez otrucie gazami w niemieckim obozie koncentracyjnym w Kołdyczewie koło Baranowicz 14 listopada 1942 r. Jego zwłoki odnaleziono w zbiorowym grobie. Spoczywa na nieczynnym, starym cmentarzu katolickim w Mirze. Na grobie wyryta jest inskrypcja: *KSIĄDZ DZIEKAN ANTONI / MACKIEWICZ/ I JEGO SIOSTRA / ANNA/ GAWŁOWA / ZAMORDOWANI PRZEZ NIEMCÓW/ W KOŁDYCZEWIE W 1942 R. / WIECZNE ODPOCZYWANIE / RACZ IM DAĆ PANIE (Spis Kościołów i Duchowieństwa Diecezji Pińskiej..., 1933, s. 157; Olszewicz, 1947, s. 156; Jacewicz, Woś, 1978, s. 277; Z albumów naszych Czytelników, 2000, s. 9; Lewkowska, Lewkowski, Walczak, 2008, s. 106, 137–138; Mikhailik, 2008, s. 80, 159–160, 268 i in.; Krajewski, 2022, s. 103; Piątkowski, 2022, s. 405, 406; Martyrologium; Baza „Strat”).*
- 417. MACKIEWICZ WALENTYNA** – nauczycielka w Wołkowysku. W czasie okupacji niemieckiej Ziem Wschodnich II RP była żołnierzem AK i brała udział w akcji polskiego tajnego nauczania w zakresie szkoły powszechnej w Wołkowysku-Mieście. Zginęła rozstrzelana w zbiorowej egzekucji w trakcie likwidacji więzienia w Białymstoku 22 czerwca 1944 r. (Grędzik, 2002, s. 185; Karpyza, 2009, s. 127, 135; Grędzik, 2024, s. 157; Baza „Strat”).
- 418. MAĆKOWIAK WŁADYSŁAW** – ur. 14.11.1910 r. w Sytkach k. Drohiczyna, ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, duszpasterz w parafii Ikażń, Sługa Boży męczennik II wojny światowej. Ukończył Państwowe Gimnazjum Koedukacyjnego w Drohiczynie nad Bugiem. Studiował w Wilnie teologię i filozofię. Stopień magistra teologii uzyskał na podstawie pracy *Za kogo wolno odprawiać Mszę Świętą?* napisaną pod kierunkiem ks. prof. Ignacego Świrskiego. Podczas II wojny światowej i okupacji Ziem Wschodnich II RP prowadził działalność ewangelizacyjną i tajną pracę nauczycielską. Zagrożony wydanym przez gestapo wyrokiem śmierci

w połowie października 1941 r., nie skorzystał z możliwości ucieczki i pozostał w Ikaźni, gdzie 3.12.1942 r. został aresztowany i osadzony w więzieniu w Brasławiu. Miejscowi Polacy oburzeni zaistniałą niesprawiedliwością zebrali podpisy, po czym napisali prośbę o zwolnienie ks. Władysława Maćkowiaka oraz aresztowanego kilka dni później ks. Stanisława Pyrtka. Prośbę tę wręczyli osobiście władzom niemieckim w Brasławiu. Wstawiennictwo mieszkańców nie odniosło pożądanego skutku i zakończyło się internowaniem sygnatariuszy petycji. Ksiądz Mieczysław Bohatkiewicz przebywał w areszcie wspólnie z księżmi Władysławem Maćkowiakiem i Stanisławem Pyrtkiem. Na początku 1942 r. kapłanów wywieziono do więzienia w Głębokiem. Zginęli rozstrzelani w zbiorowej egzekucji w lesie pod Berezwechem (Borku Berezweckim) 4 marca 1942 r. W Berezwechu, na terenie lasu, znajduje się pomnik i krzyż z wizerunkiem Matki Boskiej Ostrobramskiej wzniesiony staraniem Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa ku czci Polaków zamordowanych przez Niemców w 1942 r. Na cokole krzyża w języku polskim i rosyjskim wyryto napis: *PAMIĘCI POLAKÓW OFIAR HITLERYZMU 1942 R.* Na bloku z czarnego marmuru usytuowanym po prawej stronie krzyża widnieje inskrypcja: *KSIEŻA ROZSTRZELANI 4 MARCA 1942 R.: BŁ. MIECZYŚLAW BOHATKIEWICZ, BŁ. WŁADYSŁAW MAĆKOWIAK, BŁ. STANISŁAW PYRTEK, BEATYFIKOWANI 13 VI 1999 R. PRZEZ PAPIEŻA JANA PAWŁA II. BOŻE, TY POWOŁAŁEŚ KAPŁANÓW MIECZYŚLAWA, WŁADYSŁAWA I STANISŁAWA DO GŁOSZENIA EWANGELII, KTÓREJ POZOSTALI WIERNI AŻ DO SWEJ MĘCZEŃSKIEJ ŚMIERCII* (Zabiełło, 2000, s. 110; Jacewicz, Woś, 1978, s. 197, 212; Stopniak, 1987–1988, s. 336; 338, 339 i in.; Zieliński, 1992, s. 38, 58; Krahel, 1996, s. 12–14 i in.; Malinowski, 1999, s. 1; Wilanowski, 2000, s. 111, 135; Zabiełło, 2000, s. 87, 88, 99 i in.; Mikhailik, 2008, s. 136, 140, 287 i in.; Krahel, 2014, s. 185, 186, 210 i in.; Grędzik, 2024, s. 157; Baza „Strat”).

- 419. MAJCHERCZYK JULIAN** (por.) – ur. 1.01.1908 r. w Zawierciu, prozaik posługujący się pseudonimami literackimi „Gaston”, „Bogumił Smutek”. Absolwent Państwowego Seminarium Nauczycielskiego im. Tomasza Zana w Wilnie, nauczyciel pracujący w Polsce i we Francji. Angażował się w działalność społeczną i organizacyjną. W środowisku polonijnym we Francji utworzył Ognisko Nauczycieli Polskich. Był redaktorem biuletynu „Piłsudczyk”. Za popularyzację i szerzenie zamiłowania do polskiej literatury na emigracji w 1937 r. został odznaczony Srebrnym Wawrzynem Polskiej Akademii Literatury. Po rozpoczęciu II wojny światowej zgłosił się na ochotnika do Polskich Sił Zbrojnych formujących się we Francji, gdzie pełnił obowiązki oficera oświatowego w Wojskowym Obozie Szkoleniowym w Coëtquidan. Po inwazji Niemców na Francję został aresztowany przez okupantów i zesłany na niewolnicze roboty przymusowe do kopalni węgla. Przeżył. Jego imieniem i nazwiskiem nazwano

- jedną z ulic w Zawierciu (Klimaszewski, Nowakowska, Wyskiel, 1992, s. 219–220).
- 420. MAKOWSKI WACŁAW** – ur. 15.11.1880 r. w Wilnie, s. Wacława Leona i Apolonii (z d. Chełmińska), doktor, profesor prawa karnego i państwowego na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, siedmiokrotny minister sprawiedliwości, marszałek Sejmu II Rzeczypospolitej Polskiej. Zwolennik silnego, suwerennego, wolnego od sporów partyjnych państwa, z prymatem władzy wykonawczej nad ustawodawczą. Trwałe miejsce w dziejach polskiej myśli prawniczej i parlamentarnej zapewniły mu prace w Kole Obrońców Politycznych, działalność naukowo-dydaktyczna, społeczna, polityczna oraz współautorstwo Kodeksu karnego z 1932 r., który – z pewnymi zmianami – obowiązywał w okresie Polski Ludowej aż do końca 1969 r. Dnia 2.09.1939 r. przewodniczył ostatniemu posiedzeniu Sejmu II RP. Następnie, wraz z władzami państwa, ewakuował się do Rumunii. W Domu Polskim w Bukareszcie prowadził wykłady uniwersyteckie z zakresu socjologii prawa. Latem 1941 r. usiłował przedostać się do Francji, dotarł do Belgradu, ale musiał wrócić. Ciężko chory zmarł w Bukareszcie 28 grudnia 1942 r. Symboliczny grób Wacława Makowskiego znajduje się na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie (Olszewicz, 1947, s. 157; Bolewski, Pierzchała, 1989, s. 153; *Encyklopedia Warszawy*, 1994, s. 458; Walczak, 1995, s. 120; Pol, 2000, s. 1049–1065 i in.; Noniewicz, 2002, s. 67, 74; *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, 2004, s. 269; Mycielska, Zawadzki, 2009, s. 10, 88, 162–163 i in.).
- 421. MAKSYMOWICZ ALFONS** – nauczyciel w powiecie grodzieńskim, żołnierz Wojska Polskiego oraz placówki konspiracyjnej Armii Krajowej „Piaski”-Rohotna, działającej w strukturach Okręgu Nowogródek AK. 6 lipca 1944 r., wraz z ok. 300 (pacyfikacja?) żołnierzami AK oraz komendantem Protasiewiczem, został zamordowany w zbiorowej egzekucji dokonanej przez kolaboranckie oddziały Brygady SS RONA, formacji złożonej z sowieckich ochotników służących w siłach hitlerowskich. Egzekucja miała miejsce w Zdzięciole koło Słonimia. Po II wojnie światowej na tym miejscu Polacy postawili dębowy krzyż jako symbol pamięci i hołdu, znak wiary, śmierci i zbawienia, który został usunięty przez władze sowieckie. Obecnie na jego miejscu znajduje się sowiecki pomnik, betonowy obelisk zwieńczony czerwoną gwiazdą i umieszczoną po 2000 r. tablicą z granitu z fałszywym napisem w języku rosyjskim, nieoddającym prawdy o wydarzeniach i ich ofiarach (Krajewski, 2004, s. 155; Krajewski, 2020, s. 89; Porzecki, 2021, s. 29–31; Baza „Strat”).
- 422. MALEC DIONIZY** – ur. 1909 r., ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego. Studiował teologię i filozofię w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Pińskiej w Pińsku. W Bielsku Podlaskim i Pińsku pełnił funkcję wikariusza i prefekta szkół. Podczas II wojny światowej, w warunkach niemieckiej okupacji, wraz z innymi księżmi prowadził tajną działalność

- duszpastersko-misyjną i nauczycielską na terenach byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów Korony i Litwy. 15.12.1941 r. wziął udział w konferencji białoruskich inspektorów szkolnych, zorganizowanej przez okupanta niemieckiego w Mińsku. W czasie hymnu niemieckiego nie zaszalutował w geście hitlerowskim. Jeszcze w tym samym miesiącu został aresztowany wraz z m.in. ks. Stanisławem Glakowskim i prawdopodobnie zamordowany w więzieniu w Mińsku (Jacewicz, Woś, 1978, s. 268, 277; Stopniak, 1987–1988, s. 339; Niciejewska, 1992, s. 58; Zieliński, 1992, s. 40; Hlebowicz, 1993, s. 75; Walczak, 1995, s. 483; Borowski, 2000, s. 131, 137; Mikhailik, 2008, s. 141, 285; Krahel, 2014, s. 190; Lisiak, 2018, s. 197, 338; Martyrologium, Baza „Strat”).
- 423. MALEJKO ZOFIA**, s. Ida – c. Jana, siostra zakonna Kościoła rzymskokatolickiego, należąca do Zgromadzenia Sióstr Benedyktyn, nauczycielka w Prywatnym Gimnazjum i Liceum Żeńskim Zgromadzenia Sióstr Benedyktyn w Wilnie. 26.03.1942 r. została aresztowana przez policję niemiecką w Wilnie wraz ze 162 siostrami zakonnymi z różnych zgromadzeń i osadzona w więzieniu na Łukiszkach. Tam kontynuowała życie zakonne w warunkach konspiracyjnych – uczestniczyła w tajnych mszach świętych i wykonywała duchowe ćwiczenia zakonne. Po zwolnieniu z więzienia otrzymała nakaz zdjęcia habitu zakonnego i zgłoszenia się do Arbeitsamtu w celu wywiezienia na roboty przymusowe do Niemiec (Pasierbska, 2005, s. 288; Pasierbska, 2015, s. 53, 54; Baza „Strat”).
- 424. MALIN ESTER** – ur. 1917 r. w Brześciu nad Bugiem, obywatelka polska narodowości żydowskiej, nauczycielka. Data ostatniego kontaktu 1940 r. Zginęła najprawdopodobniej podczas II wojny światowej (Baza „Strat”).
- 425. MALINOWSKI MICHAŁ** – ur. 1887 r. w Szwaksztach na Ziemi Wileńskiej, ksiądz, ojciec zakonny Kościoła rzymskokatolickiego, jezuita, Sługa Boży, męczennik II wojny światowej. Studiował teologię i filozofię w Wilnie i Sankt Petersburgu, a następnie był profesorem teologii Seminarium Duchownego w Wilnie. Prowadził tajną działalność duszpastersko-misyjną m.in. w Albertynie. Zasłużony kierownik duchowy, operariusz i opiekun stowarzyszeń katolickich oraz superior i moderator Sodalicji Mariańskiej. Pełnił funkcję przełożonego domów zakonnych w Warszawie, Grudziądzu, Poznaniu, Łodzi. 25.03.1940 r. zgłosił się do siedziby gestapo w Łodzi (gestapowcy nie zastali go w domu), gdzie został aresztowany, uwięziony i poddany brutalnym przesłuchaniom. 11.07.1940 r. osadzono go w niemieckim obozie koncentracyjnym Buchenwald i zarejestrowano pod numerem obozowym 2140. Następnie, w daniach 6–8.12.1940 r., został przeniesiony do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Dachau, gdzie nadano mu numer obozowy 21865. Tam zmarł na skutek chorób i skrajnego wycieńczenia organizmu 13 sierpnia 1942 r., w 55 roku życia (Jacewicz, Woś, 1981, s. 70, 74, 83; Zieliński, 1982,

- s. 553; Grzebień, 1996, s. 404; Kucharski, 2023; Ihnatowicz, 2024, s. 88, 100; Martyrologium; Baza „Strat”).
426. **MAŁACHOWSKI WŁADYSŁAW** – ur. 12.02.1908 r. w Białymstoku, ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, duszpasterz parafii pod wezwaniem św. Kazimierza w Nowej Wilejce, prefekt szkół średnich w Wilnie, działacz polskiego ruchu oporu. Po zamknięciu Seminarium Duchownego w Wilnie przez władze okupacyjne, został aresztowany przez gestapo i policję litewską wraz z grupą profesorów i kleryków 3.03.1942 r. i osadzony w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie, po czym był internowany w niemieckim obozie koncentracyjnym w Prawieniszkach koło Kowna. Po uwolnieniu 6.08.1944 r. powrócił do Wilna (Jacewicz, Woś, 1978, s. 194, 199, 213; Stopniak 1987–1988, s. 336; Korab-Żebryk, 1991, s. 61; Zieliński, 1992, s. 33; Wilanowski, 2000, s. 86, 138; Tomkiewicz, 2008, s. 345, 359; Krahel, 2014, s.177, 225, 297; Niwiński, 8.06.2022, *Wileńszczyzna pod okupacją niemiecką* – referat; Baza „Strat”).
427. **MAŁKOWSKI STANISŁAW** – ur. 22.08.1889 r. w Radzynie Podlaskim, geolog, mineralog, petrograf, muzeolog, propagator ochrony przyrody, popularyzator nauk o ziemi, pracownik naukowy i akademicki w Warszawie i Wilnie, założyciel i redaktor czasopisma „Zabytki Przyrody Nieożywionej Ziemi Rzeczypospolitej Polskiej”, działacz społeczny. Weteran walk o wolność i niepodległość Polski oraz obrońca Lwowa w 1918 r. Profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, kierownik Zakładu Mineralogii i Petrografii Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego USB. Prowadził badania naukowe m.in. nad surowcami mineralnymi Ziemi Wileńskiej. Był członkiem Komisji Egzaminacyjnej egzaminów magisterskich przy Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym USB. W 1941 r. przeniósł się z Wilna do Warszawy. Po kapitulacji Powstania Warszawskiego trafił do niemieckiego obozu koncentracyjnego Sachsenhausen [...] *powrócił z obozu [...] mizerny, ale to szczęście, że wyszedł z tego niemieckiego piekła* (Jabłońska-Fraćkowiak, 2004, s. 138). Zmarł w Warszawie 21 grudnia 1962 r. Syn Stanisława Małkowskiego – Kazimierz (ur. 1925 r.) *został wzięty na ulicy z bronią, rozstrzelany i wydrukowany w spisie „bandytów”* (Jabłońska-Fraćkowiak, 2004, s. 76). (*Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie...*, s. 15, 17, 34; *Encyklopedia Warszawy*, 1994, s. 464; Malinowski, Dubowik, 2002, s. 218; Jabłońska-Fraćkowiak, 2004, s. 28, 30, 33 i in.; *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, 2004, s. 298; Baza „Strat”).
428. **MAŁOWIESKI JÓZEF** – ur. 16.05.1892 r. w Strękowie koło Ostrowi Mazowieckiej, s. Kazimierza i Ludwika (zd. Nieczykowska), uczestnik-ochotnik wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r. Studiował w Pradze. Dyplomowany nauczyciel, pełnił funkcje Naczelnika Wydziału Ogólnego Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego oraz Rady i Zastępcy Naczelnika Wydziału Ogólnego Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego. Był działaczem politycznym i oświatowym, wicemarszałkiem Sejmu Wileńskiego (1922 r.)

oraz posłem na Sejm Ustawodawczy II Rzeczypospolitej Polskiej. Pełnił funkcję kierownika Okręgu Wileńskiego Towarzystwa Straży Kresowej. Należał do Związku Patriotycznego. Był redaktorem i wydawcą tygodnika społeczno-politycznego „Zorza Mińska”. Podczas II wojny światowej walczył w szeregach Armii Krajowej. Brał udział w Powstaniu Warszawskim. Został wywieziony i osadzony w niemieckim obozie koncentracyjnym Stutthof, gdzie nadano mu numer obozowy 93427. Tam go zamordowano 1 grudnia 1944 r. (Dubowik, Malinowski, 2002, s. 219; Grędzik, 2024, s. 160; Portal Muzeum Powstania Warszawskiego; Baza „Strat”).

- 429. MAŁUNOWICZ LEOKADIA** (z d. Falkowska) – ur. 7.07.1910 r. w Baku nad Morzem Kaspijskim. Dzieciństwo i młodość spędziła w Wilnie. Ukończyła z wyróżnieniem Państwowe Gimnazjum im. Elizy Orzeszkowej w Wilnie (1929 r.) oraz Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie (1936 r.), uzyskując stopień magistra filologii klasycznej i historii. Była asystentką profesora Jana Oki w Katedrze Filologii Klasycznej USB. W trakcie studiów uczestniczyła w życiu młodzieży akademickiej, należała do Sodalicji Mariańskiej oraz pełniła funkcję pierwszego redaktora i wydawcy czasopisma kulturalnego miesięcznika „PAX”. W roku akademickim 1938/1939 otrzymała stypendium zagraniczne Funduszu Kultury Narodowej i przez rok studiowała w Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana w Rzymie. W czasie okupacji litewskiej Wilna i Ziemi Wileńskiej, została – wraz z polskimi uczonymi – usunięta z uczelni po brutalnej likwidacji Uniwersytetu Stefana Batorego przez okupacyjne władze litewskie 15.12.1939 r. Była sygnatariuszką protestów polskiego środowiska akademickiego przeciwko tej decyzji (m.in. *Protest Senatu Uniwersytetu Stefana Batorego – do profesorów uniwersytetów całego świata, Wilno, grudzień 1939. Protest asystentów Uniwersytetu Stefana Batorego przeciwko likwidacji USB, Wilno 15 grudnia 1939 r.*, Łossowski, 1991, s. 51–55, 71–79). Mimo represji kontynuowała działalność naukową i dydaktyczną w konspiracji. Była profesorem Wydziału Humanistycznego tajnego Uniwersytetu Stefana Batorego i aktywną uczestniczką tajnego nauczania w zakresie szkolnictwa średniego w Wilnie. W odwet za zamach na Marijonasa Padabę – agenta służb NKWD, a później gestapo, i funkcjonariusza saugumy – dokonany przez żołnierzy Armii Krajowej z komórki likwidacyjnej Egzekutywy Leokadia Małunowicz została aresztowana przez gestapo i saugumę w nocy z 16 na 17.09.1943 r. wraz z grupą około 140 Polaków zakładników, głównie z kręgów inteligencji, w tym profesorów Uniwersytetu Stefana Batorego na czele z: Kazimierzem Pelczarem, Mieczysławem Gutkowskim, Tadeuszem Czeżowskim, Janem Dembowskiem, Januszem Iwaszkiewiczem, Aleksandrem Januszkiewiczem, Henrykiem Łowmiańskim, Marianem Mienickim, Marianem Morelowskim, Stefanem Narębskim, Janem Oko, Sergiuszem Schilling-Siengalewiczem, Ludomirem Ślodzińskim, Stanisławem Zajączkowskim

i pracownikami naukowymi uczelni: Zofią Abramowicz, Stanisławem Markiewiczem, Ryszardem Mienickim, Witoldem Sylwanowiczem, na podstawie listy sporządzonej przez litewską policję saugumę. Następnego dnia, 17 września 1943 r., w Ponarach rozstrzelano dziesięciu spośród zakładników, w tym światowej sławy badacza nowotworów prof. Kazimierza Pelczara. Pozostałych około 130 zakładników, wśród których była Leokadia Małunowicz, wywieziono do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Prawieniszkach koło Kowna. Przeżyła. Została zwolniona 11.11.1943 r. Po powrocie do Wilna latem 1944 r., aby się utrzymać, pracowała jako dokumentalistka w Archiwum Państwowym (Archiwum Miejskim) w Wilnie. Zajmowała się przepisywaniem [...] *akt grodzkich-sądowych, przeważnie siedemnastowiecznych, a i starszych-lacińskich! Praca była interesująca, ale dość szybko ją przerwano, dostrzegłszy, że nazwiska i miejscowości składają nieodparte świadectwo polskiej narodowości mieszkańców wsi i majątków! Dokumentacja ta-o ile wiem-została celowo zniszczona! Na czele Archiwum-komandir Wańka. Reprezentował potężną armię w armii – NKWD [...] (Sławińska, 2004, s. 114). W wyniku przymusowej ekspatriacji, czyli wyjazdu „z Polski do Polski” (Maria Jordan, 3.04.2003 r., Kraków), opuściła Wilno na zawsze. Zamieszkała w Toruniu i tu pracowała na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. Z przyczyn ideologicznych została usunięta z uczelni. Od 1950 r. do końca życia mieszkała w Lublinie, gdzie była profesorem nadzwyczajnym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Zainicjowała utworzenie Zakładu Badań nad Antykiem Chrześcijańskim. *Na początku l. 50. XX w. związała się z Instytutem Przemienienia Pańskiego. Za przynależność do niego 19 X 1966 r. została aresztowana i osadzona w więzieniu przy ul. Rakowieckiej w Warszawie. Zwolniona 13 XII 1966 r., sprawę umorzono 27 III 1968 (Encyklopedia 100-lecia KUL, 2018, s. 11). Zmarła w Lublinie 1 maja 1980 r. (Uniwersytet Stefana Batorego..., s. 27; Łossowski, 1982, s. 165; Sławińska-Zakościelna, 1987, s. 175–176, 250; Korab-Żebryk, 1991, s. 57; Wiśniowolski, 1992, s. 119–120; Zasztowt, 1993, s. 116; Pasierbska, 1996, s. 353; Piechnik, Puchowski, 1996, s. 85, 368; Miłosz, 2001, s. 240; Dubowik, Malinowski, 2002, s. 219; Sławińska, 2004, s. 43, 57, 78 i in.; Zgorzelski, 2006, s. 82; Tomkiewicz, 2008, s. 154; Dąbrowska, 2016, s. 133, 169; Encyklopedia 100-lecia KUL, 2018, s. 10–11; Zajac, 2019, s. 101, 102, 166 i in.; Niwiński, 8.06.2022, *Wileńszczyzna pod okupacją niemiecką* – referat; Grędzik, 2024, s. 160; Grędzik, 2025; Baza „Strat”).**

430. **MARCINIAK IZYDOR** – ur. 23.04.1898 r. w Miechorzewie w powiecie poznańskim, ksiądz, ojciec zakonny Kościoła rzymskokatolickiego, salezjanin. Studiował teologię i filozofię. Podczas II wojny światowej, w warunkach okupacji niemieckiej, prowadził tajną działalność misyjną i nauczycielską na Ziemi Mińskiej. Został zamordowany przez Niemców koło

- Mińska pod koniec 1942 r. (Jacewicz, Woś, 1981, s. 128, 145; Stopniak, 1987–1988, s. 339; Zieliński, 1992, s. 40; Mikhailik, 2008, s. 136, 288; Wierzbicki, 2011, s. 100; Krahel, 2014, s. 190, 227; Martyrologium; Baza „Strat”).
- 431. MARCINKOWSKI JÓZEF MARIAN** – ur. 15.05.1906 r., dyplomowany nauczyciel w Wilnie. W odwet za zamach na Marijonasa Padabę – agenta służb NKWD, a później gestapo, i funkcjonariusza saugumy – dokonany przez żołnierzy Armii Krajowej z komórki likwidacyjnej Egzekutywy, Józef Marian Marcinkowski został aresztowany przez gestapo i saugumę w nocy z 16 na 17.09.1943 r. wraz z grupą około 140 Polaków zakładników, głównie z kręgów inteligencji, w tym 14 profesorów Uniwersytetu Stefana Batorego i 5 pracowników naukowych uczelni, na podstawie listy sporządzonej przez litewską policję saugumę. Następnego dnia, 17 września 1943 r., w Ponarach rozstrzelano dziesięć spośród Polaków zakładników, w tym światowej sławy badacza nowotworów prof. Kazimierza Pelczara. Pozostałych około 130 zakładników, wśród których był Józef Marian Marcinkowski, wywieziono do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Prawieniszkach koło Kowna. Przeżył. Zmarł w Sopocie 24 września 1978 r. (Korab-Żebryk, 1991, s. 56; Wardzyńska, 1993, s. 92; Lewandowska, 2004, s. 72; Tomkiewicz, 2008, s. 154; Niwiński, 8.06.2022, *Wileńszczyzna pod okupacją niemiecką* – referat).
- 432. MARCIŃCZYK-IWASZKO MICHAŁ** – nauczyciel szkół powszechnych w Wilnie, działacz Związku Harcerstwa Polskiego, podharcemistrz Wileńskiej Chorągwi Harcerzy, 13. Wileńskiej Drużyny im. Zawiszy Czarnego/Czarnej Trzynastki Wileńskiej. Od 14.07.1940 r. pełnił funkcję redaktora naczelnego „Gazety Codziennej”. Najprawdopodobniej został zamordowany przez Niemców (Krzeptowski, 1970, s. 592; Głowacki, 1998, s. 508; Lewandowska, 2001, s. 300, 304; Tomaszewski, 2001, s. 120; Wasilewski, 2008, s. 272; Żurawski, 2022, s. 117).
- 433. MARCZEWSKI BOLESŁAW** – fizyk, astronom, pracownik naukowy w Zakładzie Astronomicznym i Zakładzie Meteorologii Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Zginął w 1943 r. (Iwanowska, 1975, s. 272).
- 434. MARKIEWICZ STANISŁAW** (por.), ps. „Pius” – ur. 16.12.1902 r. w Święcianach, s. Jana i Władysławy. Kształcił się w gimnazjach w Nowych Święcianach, Riazaniu i Żytomierzu oraz w Państwowym Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie. Po otrzymaniu świadectwa dojrzałości zgłosił się na ochotnika do dywizji generała Lucjana Żeligowskiego. Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. podjął studia na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, gdzie uzyskał dyplom doktora wszechnauk lekarskich 5.05.1928 r. Od 1927 r. do 15.12.1939 r. był wolontariuszem, młodszym a następnie starszym asystentem w Klinice Ocznej Uniwersytetu Stefana Batorego. Równocześnie pełnił funkcję kierownika Wileńskiej

Przychodni Przeciwjagliczej i pracował w Spółdzielni Lekarskiej św. Józefa. Prowadził aktywną działalność społeczną w zakresie profilaktyki i szkoleń przeciwjaglicznych w ochronkach, przytułkach i internatach dla dzieci. Należał do zarządu Sekcji Zwalczenia Jaglicy przy Polskim Towarzystwie Okulistycznym. Aktywnie działał w Obozie Zjednoczenia Narodowego. Podczas II wojny światowej, wraz z księdzem Kazimierzem Kucharskim ps. „Szymon”, współorganizował i działał w sekcji medycznej Towarzystwa Samopomocy Obywatelskiej, a po jej likwidacji kontynuował działalność w strukturach medycznych Służby Zwycięstwu Polsce – Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej. Pełnił funkcję kierownika sanitarnego Garnizonu Okręgu Wileńskiego AK. Zaangażował się w pomoc młodzieży zagrożonej wywózką na roboty przymusowe do Niemiec, a także Żydom i jeńcom sowieckim. W odwet za zamach na Marijonasa Padabę – agenta służb NKWD, a później gestapo, i funkcjonariusza saugumy – dokonany przez żołnierzy Armii Krajowej z komórki likwidacyjnej Egzekutywy, Stanisław Markiewicz został aresztowany przez gestapo i saugumę w nocy z 16 na 17.09.1943 r. wraz z grupą około 140 Polaków zakładników, głównie z kręgów inteligencji, w tym 14 profesorów Uniwersytetu Stefana Batorego i 5 pracowników naukowych uczelni, na podstawie listy sporządzonej przez litewską policję saugumę. Następnego dnia, 17 września 1943 r., w Ponarach rozstrzelano dziesięciu spośród Polaków zakładników, w tym światowej sławy badacza nowotworów prof. Kazimierza Pelczara. Pozostałych około 130 zakładników, wśród których był Stanisław Markiewicz, wywieziono do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Prawieniszkach koło Kowna. Na skutek interwencji dyrekcji szpitala w Wilnie został zwolniony. Zginął, raniony odłamkiem granatu, w czasie walk o Wilno 10 lipca 1944 r., w wieku 43 lat. Został pochowany na Cmentarzu na Rossie (Olszewicz, 1947, s. 161; Korab-Żebryk, 1991, s. 48; *Państwowa Szkoła Techniczna w Wilnie...*, 1991, s. 95; Małachowicz, 1993, s. 288, 327; Malinowski, 1995, s. 254–255; Pasierbska, 1996, s. 60, 353; Piechnik, Puchowski, 1996, s. 369; Gliński, 1997, s. 255–256; Tomaszewski, 2001, s. 57, 211, 269 i in.; Dubowik, Malinowski, 2002, s. 220; Malinowski, 2004, s. 240–241; Tomkiewicz, 2008, s. 232; Potocki, 2015, s. 45; Niwiński, 8.06.2022, *Wileńszczyzna pod okupacją niemiecką* – referat; Baza „Strat”).

435. **MARKOWSKI EDWARD ROMAN** – ur. 30.06.1909 r., s. Józefa i Zofii, dyplomowany nauczyciel w Brześciu nad Bugiem, zastępca kierownika Publicznej Szkoły Powszechnej w Kijowcu. W czasie okupacji niemieckiej Ziem II Rzeczypospolitej Polskiej został aresztowany przez policję niemiecką 8.06.1940 r., poddany torturom w siedzibie lubelskiego gestapo i więziony na Zamku Lubelskim, a następnie zesłany do niemieckiego obozu koncentracyjnego Sachsenhausen-Oranienburg, gdzie zarejestrowano

- go pod numerem obozowym 26369. Później był więźniem niemieckiego obozu koncentracyjnego Ravensbrück (numer obozowy 778), gdzie przebywał do 3.05.1945 r. Przeżył (Baza „Strat”).
- 436. MASIULANIS ADAM** – ur. 5.06.1911 r. w Wołkowysku, s. Marcina i Heleny (z d. Zaremba), ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, magister teologii, prefekt szkół w Hermanowiczach w województwie wileńskim, proboszcz kościoła parafialnego pod wezwaniem św. Michała Archanioła w Łużkach w dekanacie głębockim. Został aresztowany przez policję niemiecką 3.07.1942 r. wraz z grupą księży. Zginął rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w lesie pod Berezwechem (Borku Berezweckim) 4 lipca 1942 r. W opinii miejscowych Polaków duchowni ponieśli śmierć za swoją kapłańską i patriotyczną postawę. W Berezwechu, na terenie lasu, znajduje się pomnik i krzyż z wizerunkiem Matki Boskiej Ostrobramskiej, wzniesiony staraniem Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa ku czci Polaków zamordowanych przez Niemców w 1942 r. Na cokole krzyża w języku polskim i rosyjskim wyryto napis: *PAMIĘCI POLAKÓW OFIAR HITLERYZMU 1942 R.* Na bloku z czarnego marmuru usytuowanym po stronie lewej krzyża widnieje inskrypcja: *ROZSTRZELANI 4 LIPCA 1942 R.: ... BOJARSKI, IRENA BRZOSTOWSKA, IRENEUSZ DOBOSZYŃSKI, KS. ROMUALD DRONICZ, KAZIMIERZ ERDMAN, EDMUND KLUCZYŃSKI, KAZIMIERZ KRASOWSKI, KS. BOLESŁAW MACIEJEWSKI, KS. ADAM MASIULANIS [...] I INNI* (Zabiełło, 2000, s. 110) (Jacewicz, Woś, 1978, s. 197, 213; Zieliński, 1992, s. 23, 44; Walczak, 1995, s. 493–494; Wilanowski, 2000, s. 136; Zabiełło, 2000, s. 90, 91, 110; Tomkiewicz, 2008, s. 359; Krahel, 2014, s. 166, 195, 228 i in.; Krahel, 2025; Martyrologium; Baza „Strat”).
- 437. MATULEWICZ KONSTANTY** – ur. 1894 r. w Wilnie. Nauczyciel matematyki, fizyki i astronomii, wychowawca młodzieży w szkołach średnich w Wilnie. Uczył m.in. w Państwowym Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie, Państwowym Gimnazjum Męskim im. Juliusza Słowackiego oraz na Państwowych Kursach Nauczycielskich. Był członkiem Państwowej Komisji Egzaminacyjnej Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego w Wilnie. Podczas II wojny światowej uczestniczył w tajnym nauczaniu i pełnił funkcję opiekuna-koordynatora dzielnicy Wilno-Zwierzyniec. W odwet za zamach na Marijonasa Padabę – agenta służb NKWD, a później gestapo, i funkcjonariusza saugumy – dokonany przez żołnierzy Armii Krajowej z komórki likwidacyjnej Egzekutywy, Konstanty Matulewicz, został aresztowany przez gestapo i saugumę w nocy z 16 na 17.09.1943 r. wraz z grupą około 140 Polaków zakładników, głównie z kręgów inteligencji, w tym 14 profesorów Uniwersytetu Stefana Batorego i 5 pracowników naukowych uczelni, na podstawie listy sporządzonej przez litewską policję saugumę. Następnego dnia, 17 września 1943 r., w Ponarach rozstrzelano dziesięciu spośród

- Polaków zakładników w tym światowej sławy badacza nowotworów prof. Kazimierza Pelczara. Pozostałych około 130 zakładników, wśród których był Konstanty Matulewicz, wywieziono do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Prawieniszkach koło Kowna (Korab-Żebryk, 1991, s. 49; Pasierbska, 1996, s. 353; Lewandowska, 2001, s. 254; Tomaszewski, 2001, s. 371; Niwiński, 8.06.2022, *Wileńszczyzna pod okupacją niemiecką* – referat; Grędzik, 2024, s. 164; Grędzik, 2025; Muzeum AG).
- 438. MATULEWICZ STEFAN** – absolwent Państwowego Gimnazjum im. Jana Śniadeckiego w Oszmianie (1926 r.). Studiował na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Był nauczycielem w wileńskich szkołach średnich, żołnierzem Wojska Polskiego i uczestnikiem kampanii wrześniowej 1939 r. Po internowaniu przebywał w niewoli niemieckiej. Przeżył (Kiejdo, 1993, s. 147; Krajewski, 2011, s. 52).
- 439. MATYJA WŁADYSŁAW** (ppor.) – nauczyciel, kierownik szkoły z Polesia, podporucznik Wojska Polskiego. Brał udział w wojnie obronnej z Niemcami we wrześniu 1939 r. Dostał się do niewoli niemieckiej. Był internowany w niemieckim obozie jenieckim Murnau. Przeżył (Springer, 1977, s. 150).
- 440. MATYSZEWSKI WŁADYSŁAW** – nauczyciel 7-klasowej Publicznej Szkoły Powszechnej w Międzyrzeczu koło Zelwy w powiecie wołkowyskim w województwie białostockim. Podczas okupacji niemieckiej Ziem Wschodnich II RP przeniesiono go do Świsłoczy, gdzie wraz z żołnierzami AK został aresztowany i rozstrzelany (Informacje pisemne Józefy Horodziej-Węgieńskiej, 20.09.2004 r. i 19.02.2012 r., Katowice).
- 441. MERSON GRZEGORZ** – inżynier budowlany, działacz gospodarczy i społeczny, nauczyciel. W latach 1925–1929 kierował Wydziałem Budowy Dróg i Mostów w Państwowej Szkole Technicznej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie, a w okresie 1929–1932 pełnił funkcję wicedyrektora tej szkoły. W Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego był Naczelnikiem Wydziału Szkolnictwa Zawodowego, a w Związku Pracowników Inżynierskich Ziem Północno-Wschodnich w Wilnie – prezesem. Należał do Stowarzyszenia Techników Polskich w Wilnie. Na początku 1940 r. Niemcy wpisali go do „Specjalnej księgi Polaków ściganych listem gończym”. Został rozstrzelany w Pińsku w 1941 r. (*Księga adresowa m. Wilna 1935...*, s. 66, 86, 105; *Sonderfahndungsbuch Polen...*, 1940, s. 100; *Państwowa Szkoła Techniczna...*, 1991, s. 102, 142, 343 i in.; Baza „Strat”).
- 442. MERT HELENA** – w latach 1927–1930 nauczycielka, wychowawczyni w 4-klasowej Szkole Ćwiczeń przy Państwowym Seminarium Nauczycielskim Żeńskim w Wołkowysku w powiecie wołkowyskim w województwie białostockim. Jej losy wojenne pozostają nieznane (Grędzik, 2024, s. 166; Muzeum AG).

443. **MIAZEK ANTONI** – nauczyciel matematyki, opiekun męskiej drużyny harcerskiej w Państwowym Gimnazjum Koedukacyjnym im. Króla Stefana Batorego w Wołkowysku. Jego losy wojenne pozostają nieznanne (Tomczonek, 2007, s. 411; Mikusiński, 2011, s. 87, 89; Baza „Strat”).
444. **MICHALKIEWICZ KAZIMIERZ MIKOŁAJ** – ur. 1.02.1865 r. w Hoppeniszkach na Żmudzi, s. Justyna i Joanny (z d. Klimaszewska), siostrzeniec powstańca styczniowego Mikołaja Klimaszewskiego. Kazimierz Mikołaj Michalkiewicz był księdzem Kościoła rzymskokatolickiego, magistrem teologii, biskupem sufraganiem Archidiecezji Wileńskiej oraz prezesem Rady do Spraw Zarządzania Majątkiem Kościoła w Archidiecezji Wileńskiej. Pełnił funkcję duszpasterza w Witebsku, Warkowie koło Dyneburga, Birżagole i Mińsku. Był kapelanem wojskowym w twierdzy w Kronsztadzie, nauczycielem polskiego tajnego nauczania oraz zasłużonym działaczem oświatowym, społecznym, narodowym, kulturalnym na Ziemi Mińskiej i Wileńskiej. Pełnił funkcję prezesa Polskiego Towarzystwa „Oświata” w Mińsku, prefekta szkół średnich. Był wychowawcą i promotorem młodzieży, a także założycielem szkoły parafialnej z nauką języka polskiego i religii w języku polskim oraz teatru amatorskiego. Od 1908 r. sprawował funkcję administratora diecezji wileńskiej. W czasie I wojny światowej tworzył komitety pomocy dla głodujących. Był więźniem politycznym, dwukrotnie aresztowanym – w 1918 r. przez władze niemieckie, a następnie przez władze bolszewickie. Więziony w Moskwie, został zwolniony w drodze wymiany więźniów i powrócił do Polski w październiku 1920 r. Zmarł w Wilnie w 1940 r. Pogrzebeksię biskupa Kazimierza Mikołaja Michalkiewicza był manifestacją polskości Wilna i formą protestu wobec wymuszonych siłą zmian politycznych oraz okupacji litewskiej Wilna i Ziemi Wileńskiej. Po śmierci biskupa urząd objął narzucony miastu siłą Litwin, ksiądz biskup pomocniczy Mieczysław Reinys (Żytkowicz, 1975, s. 59; Stopniak, 1987–1988, s. 324, 331; Zieliński, 1992, s. 16, 19; Hlebowicz, 1993, s. 10; Wardzyńska, 1993, s. 90, 216; Dzwonkowski, 1997, s. 323, 325; Wilanowski, 2000, s. 24, 25, 26 i in.; Lewandowska, 2001, s. 71, 308; Tomaszewski, 2001, s. 189, 683; Dubowik, Malinowski, 2002, s. 227; Mikhailik, 2008, s. 19, 43, 128; Sopoćko, 2008, s. 297; Malinowski, 2011, s. 162; Krahel, 2014, s. 20, 35, 290 i in.; Zajac, 2019, s. 30, 31, 108 i in.).
445. **MIELNIK WŁODZIMIERZ** – ur. 12.04.1906 r. w Radymnie koło Lwowa, s. Michała i Anny (z d. Misiąg), ksiądz, ojciec zakonny Kościoła rzymskokatolickiego, jezuita. Pełnił funkcję sekretarza rektora w Albertynie (1929–1930), bibliotekarza w kolegium jezuickim Bobolanum w Lublinie (1930–1932) oraz sekretarza Gimnazjum Ojców Jezuitów w Wilnie (1932–1933). Następnie przez wiele lat pełnił funkcję sekretarza prowincjała (1933–1969). Podczas II wojny światowej zaangażował się w pracę konspiracyjną w strukturach Armii Krajowej. Został odznaczony Krzyżem

Walecznych za dzielność oraz Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami za służbę w AK. Po upadku Powstania Warszawskiego był internowany i osadzony w niemieckim obozie przejściowym w Pruszkowie. Przeżył i wrócił do Warszawy. W okresie Polski Ludowej był inwigilowany przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Zmarł w Poznaniu 21 czerwca 1984 r. (Grzebień, 1996, s. 421; Malinowski, 2000, s. 102–103, 353, 354 i in.; Malinowski, 2000, s. 409; Wilanowski, 2000, s. 117; Dubowik, Malinowski, 2002, s. 228; Tochman, 2022, s. 171, 306, 307; Ihnatowicz, 2024, s. 92, 93, 107).

- 446. MIENICKI RYSZARD** (major) – ur. 1886 r., historyk, archiwista. Studiował w Sankt Petersburgu, Krakowie i Dorpacie. Był żołnierzem Legionów Polskich, obrońcą Wilna oraz uczestnikiem wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. Pełnił funkcję dyrektora Archiwum Państwowego w Wilnie, był profesorem tytularnym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, nauczycielem akademickim historii Polski i Europy Wschodniej oraz archiwistyki w tymże uniwersytecie, Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej oraz Szkole Nauk Politycznych w Wilnie. Słynął z barwnych wykładów wygłaszanych z pamięci, bez notatek. Należał m.in. do zarządu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, zarządu Towarzystwa Historii w Wilnie, Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Wilnie. Współpracował z Polską Akademią Umiejętności. W czasie okupacji litewskiej Wilna i Ziemi Wileńskiej, został – wraz z polskimi uczonymi – usunięty z uczelni po brutalnej likwidacji Uniwersytetu Stefana Batorego przez okupacyjne władze litewskie 15.12.1939 r., mimo protestów polskiego środowiska akademickiego przeciwko tej decyzji (m.in. *Protest Senatu Uniwersytetu Stefana Batorego – do profesorów uniwersytetów całego świata, Wilno, grudzień 1939. Protest asystentów Uniwersytetu Stefana Batorego przeciwko likwidacji USB, Wilno 15 grudnia 1939 r.*, Łossowski, 1991, s. 51–55, 71–79). Mimo represji kontynuował działalność naukową i dydaktyczną w konspiracji. Był profesorem Wydziału Humanistycznego tajnego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i prowadził regularne zajęcia akademickie z zakresu historii Polski i Europy Wschodniej według przedwojennego programu uniwersyteckiego. W odwet za zamach na Marijonasa Padabę – agenta służb NKWD, a później gestapo, i funkcjonariusza saugumy – dokonany przez żołnierzy Armii Krajowej z komórki likwidacyjnej Egzekutywy, Ryszard Mienicki został aresztowany przez gestapo i saugumę w nocy z 16 na 17.09.1943 r. wraz z grupą około 140 Polaków zakładników, głównie z kręgów inteligencji, w tym 14 profesorów Uniwersytetu Stefana Batorego i 5 pracowników naukowych uczelni, na podstawie listy sporządzonej przez litewską policję saugumę. Następnego dnia, 17 września 1943 r., w Ponarach rozstrzelano dziesięć spośród Polaków zakładników w tym światowej sławy badacza nowotworów prof. Kazimierza Pelczara. Pozostałych około 130 zakładników, wśród których był Ryszard Mienicki,

- wywieziono do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Prawieniszkach koło Kowna. Przeżył. Po uwolnieniu i powrocie do Wilna, aby się utrzymać, pracował jako dokumentalista w Archiwum Państwowym (Archiwum Miejskim) w Wilnie. W 1944 r. w pożarze Wilna utracił bibliotekę i warsztat naukowy. W wyniku przymusowej ekspatriacji, czyli wyjazdu „z Polski do Polski” (Maria Jordan, 3.04.2003 r., Kraków), opuścił Wilno na zawsze. Zamieszkał w Toruniu i tu pracował na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. Utrzymywał stałą korespondencję z profesorem wileńskim Stanisławem Kościałkowskim. Zmarł w Toruniu 29 stycznia 1956 r. (Rygiel, 1924, s. 177; *Uniwersytet Stefana Batorego...*, s. 8; Żytkowicz, 1975, s. 64; Łossowski, 1982, s. 252; Korab-Żebryk, 1991, s. 48; Zasztowt, 1993, s. 75, 78, 116; Pasierbska, 1996, s. 353; Piechnik, Puchowski, 1996, s. 61, 63; Dubowik, Malinowski, 2002, s. 229; Sławińska, 2004, s. 77; Dubowik, 2012, s. 10; Dąbrowska, 2016, s. 121, 131, 142 i in.; Ilgiewicz, 2019, s. 80, 200; Niwiński, 8.06.2022, *Wileńszczyzna pod okupacją niemiecką* – referat; Ilgiewicz, 2024, s. 12, 22, 124 i in.; Grędzik, 2025).
- 447. MIESZKOWSKI** (imię nieznane) – nauczyciel w Łyntupach w powiecie święciańskim w województwie wileńskim. Podczas II wojny światowej został wywieziony na niewolnicze roboty przymusowe do Niemiec (Baza „Strat”).
- 448. MIESZKUĆ WINCENTY** – ur. 16.07.1879 r. w Iwieńcu, artysta malarz i nauczyciel. Po ukończeniu studiów w Sankt Petersburgu początkowo pracował w Daniłowie, a od 1921 r. do końca życia był nauczycielem w Państwowym Gimnazjum im. Jana Śniadeckiego w Oszmianie. Uczył tam rysunku i robót ręcznych oraz zorganizował dwie pracownie do nauki tych przedmiotów. Był odpowiedzialny m.in. za przygotowywanie dekoracji i scenografii na szkolne uroczystości, akademie z okazji świąt narodowych oraz przedstawienia teatralne, a także zajmował się charakteryzacją sceniczną. Został rozstrzelany na ulicy w Oszmianie przez żołnierzy Wehrmachtu lub funkcjonariuszy niemieckiej policji 21 czerwca 1941 r. Jego córka Irena uczestniczyła w ruchu oporu podczas II wojny światowej, a po jej zakończeniu angażowała się w działalność opozycyjną w okresie Polski Ludowej (Zagórowski, 1924, s. 239; Kiejdo, 1993, s. 83, 126, 129 i in.; Malinowski, 2004, s. 171; Tomkiewicz, 2008, s. 136; Grędzik, 2024, s. 168; Baza „Strat”).
- 449. MIGURSKA JOANNA** (z d. Barkiet lub Barket) – ur. 22.10.1917 r., c. Michała i Julii, nauczycielka. W czasie okupacji niemieckiej ziem II Rzeczypospolitej Polskiej została aresztowana 25.03.1944 r. w Białymstoku. Była więźniarką niemieckich obozów koncentracyjnych Ravensbrück i Buchenwaldu, gdzie nadano jej numery obozowe 40222 i 32702. Była ofiarą zbrodniczych pseudomedycznych eksperymentów prowadzonych w obozach. Przeżyła. Zmarła 2 sierpnia 1999 r. (Baza „Strat”).

- 450. MILENKIEWICZ JÓZEF** – ur. 3.04.1887 r. w Gajdach na Ziemi Wileńskiej, s. Donata i Michaliny (z d. Krumplewicz), dyplomowany nauczyciel. Kierownik 7-klasowej Publicznej Szkoły Powszechnej nr 17 w Wilnie, działacz oświatowy i związkowy, członek Zarządu Okręgu Wileńskiego Związku Nauczycielstwa Polskiego. Był autorem podręcznika dla nauczycieli i kierowników szkół powszechnych pt. *Organizacja wychowania w szkole powszechnej*, wydane w Wilnie w 1936 r. przez Wydawnictwo „Dobra Prasa”. 17.12.1942 r. został aresztowany w swoim domu w Wilnie przez policję niemiecką i osadzony w więzieniu na Łukiszkach, gdzie poddany został torturom. Rozstrzelano go w zbiorowej egzekucji w Ponarach 2 lutego 1943 r. (Milenkiewicz, 1936; Grędzik, 2024, s. 169; Baza „Strat”).
- 451. MIŁKOWSKI STANISŁAW** – ur. 2.09.1881 r. w zaścianku szlacheckim Miłkowice-Stawki pod Drohiczyńnem, s. Karola i Teofili (z d. Leszczyńska). Studiował w Wilnie, Sankt Petersburgu i Fryburgu w Szwajcarii. Był magistrem teologii, księdzem Kościoła rzymskokatolickiego, kanonikiem honorowym Kapituły Wileńskiej, rektorem Kościoła pod wezwaniem św. Bartłomieja w Wilnie oraz proboszczem parafii Znalezienia Krzyża Świętego w Kalwarii pod Wilnem. Aktywny działacz oświatowy, związkowy, społeczno-narodowy, charytatywny. W latach 1914–1926 był profesorem Seminarium Duchownego w Wilnie, prokuratorem seminarium, duszpasterzem młodzieży akademickiej oraz moderatorem Sodalicii Akademiczek. Redagował i wydawał własnym kosztem pismo „Słowo i Czyn” dla tajnego Związku Filareckiego w Wilnie. Był również redaktorem katolickiego czasopisma parafialnego Wilna „Życie Parafialne” i dziennika katolickiego „Gazety 2 Grosze”. Zasłużył się w rozwijaniu prasy lokalnej. W czasie II Rzeczypospolitej Polskiej pełnił funkcję wiceprezesa Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej Ziemi Wileńskiej. Był inicjatorem utworzenia w 1919 r. Koła Bibliotecznego im. Tomasza Zana Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich II Rzeczypospolitej Polskiej. Podczas II wojny światowej kierował placówką duszpasterską Armii Krajowej w Nowej Wilejce i Kolonii Wileńskiej u księdza Lucjana Pereświat-Sołtana oraz zaangażował się w udzielanie pomocy Żydom. Ukrywał m.in. młodego Żyda Oswalda Rufeisena (1922–1997), który został konwertytą z judaizmu na katolicyzm, a później kapłanem katolickim, ojcem zakonnym Kościoła rzymskokatolickiego, karmelitą, znanym w Polsce i Izraelu jako zwolennik dialogu judeochrześcijańskiego. Stanisław Miłkowski został aresztowany przez gestapo i policję litewską 3.03.1942 r., a następnie osadzony w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie. Przeżył uwięzienie i został zwolniony 29.03.1942 r. Po II wojnie światowej władze sowieckie wysiedliły go z Wilna oraz dwukrotnie pozbawiły prawa do pracy duszpasterskiej. Był inwigilowany, poddany presji i zastraszany przez władze sowieckie. Zmarł we wsi Derewna 15 maja 1961 r. Został pochowany na cmentarzu parafialnym. Władze sowieckie

- odmówiły zgody na grób przy kościele (Jacewicz, Woś, 1978, s. 199, 213; Stopniak, 1987–1988, s. 336, 355; Zieliński, 1992, s. 33, 54, 55; Hlebowicz, 1993, s. 91–92, 120; Malinowski, 1999, s. 24; Wilanowski, 2000, s. 101, 138; Dzwonkowski, 2003, s. 422–424, 570; Siedlaczek-Szwed, 2008, s. 195; Tomkiewicz, 2008, s. 172, 359; Krahel, 2014, s. 117, 177, 225; Zajac, 2019, s. 131, 139, 166 i in.; Baza „Strat”).
- 452. MIRECKI KAZIMIERZ** – ur. 22.07.1897 r. w Pińsku, s. Jana i Walerii (z d. Łukaszewicz), nauczyciel Państwowego Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Prużanie w województwie poleskim. W czasie okupacji niemieckiej ziem II Rzeczypospolitej Polskiej został aresztowany i początkowo uwięziony w Białej Podlaskiej. Następnie przewieziono go do Lublina, gdzie był poddany torturom w siedzibie tamtejszego gestapo, więziony na Zamku Lubelskim, a później zesłany do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen. Przeżył (Grędzik, 2024, s. 170; Baza „Strat”).
- 453. MIRSKI-ŚWIATOPEŁK (ŚWIATOPEŁK-MIRSKI) ANTONI** – ur. 25.11.1907 r. w Sankt Petersburgu, s. Witolda Światopełk-Mirskiego i Józefy (z d. Grzybowska), ksiądz, ojciec zakonny Kościoła rzymskokatolickiego, jezuita, prefekt szkół średnich. W 1928 r. ukończył Gimnazjum Ojców Jezuitów w Wilnie (1928 r.). W latach 1933–1935 był profesorem Papieskiego Seminarium Duchownego w Dubnie. W 1939 r. powrócił do Wilna. Podczas II wojny światowej był wykładowcą tajnego studium teologii moralnej w Wilnie. Następnie, wiosną 1942 r., prowadził tajną działalność duszpastersko-misyjną wśród Polaków w Mińsku, a później w Połocku, gdzie sprawował opiekę nad ponad 10 tysiącami wiernych w tym mieście i okolicy. Za tę działalność, podczas sprawowania Mszy świętej, został aresztowany przez gestapo i rozstrzelany w Połocku 24 grudnia 1942 r. Jego imię i nazwisko, obok wielu innych, zostało wyryte na pamiątkowej tablicy poświęconej polskim jezuitom – ofiarom terroru hitlerowskiego 1939–1945, znajdującej się na ścianie Bazyliki Najświętszego Serca Pana Jezusa Ojców Jezuitów w Krakowie przy ul. Mikołaja Kopernika 26, a także na tablicy pamiątkowej w kościele pod wezwaniem św. Ducha w Nowym Sączu (Jacewicz, Woś, 1981, s. 64, 93; Stopniak, 1987–1988, s. 339, 342; Jasiński, 1992, s. 172; Zieliński, 1992, s. 40; Hlebowicz, 1993, s. 75; Walczak, 1995, s. 513; Grzebień, 1996, s. 677; Malinowski, 2000, s. 447; Malinowski, 2000, s. 476; Wilanowski, 2000, s. 89, 96, 137; Dzwonkowski, 2005, s. 220, 221; Mikhailik, 2008, s. 136, 288; Grędzik-Radziak, 2013, s. 188; Krahel, 2014, s. 190, 227; Martyrologium; Baza „Strat”).
- 454. MITROS JÓZEF** – ur. 15.12.1911 r. w Bargłowie Dwornym w powiecie augustowskim, s. Mateusza i Aleksandry (z d. Groszman), ksiądz, ojciec zakonny Kościoła rzymskokatolickiego, jezuita. Studiował w Krakowie, doktor filozofii, nauczyciel akademicki w Wyższym Seminarium Duchownym w Pińsku. Aresztowany przez Niemców 13.02.1940 r. w Lublinie, był poddany torturom w siedzibie tamtejszego gestapo i więziony na Zamku

Lubelskim. Następnie zesłano go do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen, gdzie został osadzony 20.06.1940 r. Później przeniesiono go do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Dachau, w którym był więziony od 14.12.1940 r. i zarejestrowany pod numerem obozowym 22416. Przeżył. Po zakończeniu II wojny światowej przebywał na emigracji w Stanach Zjednoczonych, gdzie pracował jako profesor teologii (Jacewicz, Woś, 1981, s. 69, 103; Grzebień, 1996, s. 431; Borowski, 2000, s. 94; Kaszlej, *Lista mieszkańców powiatu augustowskiego...*; Baza „Strat”).

455. **MŁODZIANOWSKA JANINA** (z d. Majewska) – c. Marcela i Eleonory, nauczycielka Publicznej Szkoły Powszechnej w Szczuczynie Białostockim w województwie białostockim. Pod zarzutem przynależności do Armii Krajowej została aresztowana przez policję niemiecką wraz z mężem, nauczycielem Władysławem, i rozstrzelana w zbiorowej egzekucji w lesie w pobliżu wsi Żebry w gminie Wąsosz w powiecie szczuczyńskim w województwie białostockim (Walczak, 1987, s. 497; Walczak 1995 s. 514; Baza „Strat”).
456. **MŁODZIANOWSKI WŁADYSŁAW** – ur. ok. 1884 r., s. Jana i Wiktorii (z d. Modzelewska), nauczyciel Publicznej Szkoły Powszechnej w Szczuczynie Białostockim w województwie białostockim. Pod zarzutem przynależności do Armii Krajowej został aresztowany przez policję niemiecką wraz z żoną, nauczycielką Janiną, i rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w lesie w pobliżu wsi Żebry w gminie Wąsosz w powiecie szczuczyńskim w województwie białostockim (Walczak, 1987, s. 497; Walczak 1995 s. 514; Baza „Strat”).
457. **MOCARSKI ZYGMUNT** – ur. 1894 r. w Zalesiu koło Wołkowyszek, historyk, archiwista, bibliotekarz i bibliofil. Studiował w Sankt Petersburgu. Był bibliotekarzem w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, kierownikiem referatu bibliograficznego w Wydziale Prasowym Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie oraz ekspertem Delegacji Polskiej w Specjalnej Komisji Mieszanej z siedzibą główną w Moskwie, powołanej na podstawie artykułu XI traktatu pokojowego między Polską a sowiecką Rosją i Ukrainą, podpisanego w Rydze 18.03.1921 r. Komisja ta zajmowała się rewindykacją od sowieckiej Rosji polskich skarbów, bibliotek, księgozbiorów, zbiorów archeologicznych i archiwalnych, dzieł sztuki i kultury, zabytków oraz zbiorów i przedmiotów o wartości historycznej, narodowej, artystycznej, archeologicznej, naukowej, kulturalnej, zagrabionych i wywiezionych z Ziem Rzeczypospolitej Obojga Narodów Korony i Litwy po 1.01.1772 r. Po przybyciu do Torunia w 1923 r. aż do 1939 r. pełnił funkcję pierwszego dyrektora Książnicy Miejskiej im. Mikołaja Kopernika, a równocześnie zastępcy sekretarza, a następnie sekretarza generalnego Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Był założycielem i prezesem Towarzystwa Bibliofilów im. Joachima Lelewela w Toruniu oraz inicjatorem utworzenia w tym mieście uniwersytetu, który miał nosić imię Mikołaja Kopernika. Współtworzył

także Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Warszawie i był aktywnym działaczem Związku Bibliotekarzy Polskich. Zainicjował i redagował „Biuletyn Bibliograficzny”. Zajmował się badaniami nad dziejami kultury umysłowej Pomorza w czasach dawnej Rzeczypospolitej, historią książki polskiej, problematyką czytelnictwa powszechnego oraz zagadnieniami oświatowymi. Z okazji 50-lecia Towarzystwa Naukowego w Toruniu opracował jego bibliografię. Podczas II wojny światowej Zygmunt Mocarski został wraz z rodziną wysiedlony przez Niemców z Torunia. Zmarł w Warszawie 16 września 1941 r. (Traktat Pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku; Olszewicz, 1947, s. 173; *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, 1966, s. 388; *Słownik pracowników książki polskiej*, 1972, s. 600–601; Serczyk, 1974, s. 44, 45, 47 i in.; Biskup, 1978, s. 7; Duczkowska-Moraczewska, 1995, s. 15–16, 20, 107 i in.; *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, 2004, s. 533).

- 458. MODRZEJEWSKA JANINA** – nauczycielka w Klecku w powiecie nieświeskim w województwie nowogródzkim. Wywieziona na niewolnicze roboty przymusowe do Niemiec (Baza „Strat”).
- 459. MODZELEWSKA MARIA** – podczas II wojny światowej była zaangażowana w tajne nauczanie oraz wychowanie obywatelskie. Działała w ruchu podziemnym, należała do Armii Krajowej, Ośrodek Młodocžno. W czerwcu 1943 r. została aresztowana wraz z mężem i osadzona w więzieniu w Starej Wilejce. Jej dalsze losy pozostają nieznane (Snastin, 1997, s. 113, 114).
- 460. MORELOWSKI MARIAN** – ur. 2.03.1884 r. w Wadowicach, s. Juliana Feliksa i Sabiny (z d. Langfort), historyk sztuki, romanista, kustosz Państwowych Zbiorów Sztuki na Zamku Królewskim na Wawelu w Krakowie, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Uniwersytetu Wrocławskiego, ekspert komisji rewindykacyjnych, działacz społeczny, konspiracyjny, kolekcjoner dzieł sztuki i kultury, darczyńca. Wychowywał się w duchu przywiązania do tradycji i wartości narodowych oraz zasad postępowania zgodnych z kodeksem honorowym szlachty polskiej. Studiował w Krakowie, Wiedniu i Paryżu. Był współtwórcą i wiceprezesem Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Polskimi w Rosji oraz referentem do spraw rewindykacji zabytków skonfiskowanych z Ziem Rzeczypospolitej Obojga Narodów Korony i Litwy i wywiezionych do Rosji w XVIII, XIX i XX w., pełniąc funkcję doradcą dla delegatów Polski na konferencję pokojową w Paryżu, zakończoną podpisaniem traktatu wersalskiego. W latach 1921–1926 pełnił obowiązki kierownika Prac Przygotowawczych Wydziału Muzealnego Delegacji Polskiej w Specjalnej Komisji Mieszanej z siedzibą główną w Moskwie, powołanej na podstawie artykułu XI traktatu pokojowego między Polską a sowiecką Rosją i Ukrainą, podpisanego w Rydze 18.03.1921 r. Komisja ta zajmowała się rewindykacją od sowieckiej Rosji polskich skarbów,

bibliotek, księgozbiorów, zbiorów archeologicznych i archiwalnych, dzieł sztuki i kultury, zabytków oraz zbiorów i przedmiotów o wartości historycznej, narodowej, artystycznej, archeologicznej, naukowej, kulturalnej, zagrabionych i wywiezionych z Ziemi Rzeczypospolitej Obojga Narodów Korony i Litwy po 1.01.1772 r. Autor memorandum *156 arrasów flamandzkich Rzeczypospolitej Polskiej*, w którym naukowo udowodnił polską proveniencję zbioru oraz wykazał, że król Polski Zygmunt August zapisał je narodowi polskiemu w testamencie. Praca ta przyczyniła się do odzyskania arrasów królewskich, mimo że strona sowiecka sabotowała i utrudniała odbiór polskich skarbów. Dzięki zaangażowaniu, poświęceniu i heroicznej pracy podyktowanej patriotyzmem zespołu polskich ekspertów Mariana Morelowskiego odzyskano m.in.: 136 arrasów królewskich będących świadectwem splendoru i potęgi Rzeczypospolitej Obojga Narodów Korony i Litwy, miecz koronacyjny królów polskich zwany Szczerbcem, jedyne zachowane insygnium koronacyjne Piastów, wyposażenie Zamku Królewskiego w Warszawie, wyposażenie pałacu w Łazienkach, pomnik księcia Józefa Poniatowskiego, obrazy pędzla Canaletta i Marcello Bacciarellego, dzieła sztuki ludwisarskiej – zabytkowe dzwony. Dzięki Marianowi Morelowskiemu królewska kolekcja arrasów – dar dla narodu polskiego ostatniego przedstawiciela dynastii Jagiellonów – powróciła w całości na Zamek Królewski na Wawelu. 21.09.1931 r. o godzinie 12:00 Marian Morelowski dostąpił zaszczytu i uczestniczył w odkryciu grobów królewskich w Katedrze Wileńskiej: króla Aleksandra Jagiellończyka, królowych Elżbiety Habsburżanki i Barbary Radziwiłłówny oraz króla Władysława IV, zaś 12.05.1936 r. w ceremonii uroczystości pogrzebu serca Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego, którą współorganizował. Podczas II wojny światowej, mimo represji, kontynuował działalność naukową i dydaktyczną w konspiracji, a także współpracował z redakcją tajnego pisma „Niepodległość. Organ Ziemi Wileńskiej”, wydawanego przez Oddział Propagandowo-Prasowy Armii Krajowej. Udzielał pomocy osobom ściganym, zagrożonym, aresztowanym przez okupantów. Uratował przed holokaustem Karaimów, wykazując przed gestapo – powołując się na własne publikacje naukowe – że Karaimi nie mają związków z Żydami. Sauguma i policja kryminalna interesowała się nim i jego działalnością, *ponieważ podejrzewano go o działanie w tajnych polskich organizacjach wojskowych i podżeganie polskich uczniów przeciwko Litwinom. Zarzucano mu szowinizm i krytykę władz litewskich. Wszczęto przeciwko niemu śledztwo. Zaufanym świadkiem w tej sprawie okazał się znajomy M. Morelowskiego hr. Jan Żółtowski, który poręczył za niego [...] (Chabiera, 2020, s. 149).* W odwet za zamach na Marijonasa Padabę – agenta służb NKWD, a później gestapo, i funkcjonariusza saugumy – dokonany przez żołnierzy Armii Krajowej z komórki likwidacyjnej Egzekutywy, Marian Morelowski został aresztowany przez gestapo i saugumę w nocy z 16 na 17.09.1943 r. wraz

z grupą około 140 Polaków zakładników, głównie z kręgów inteligencji, w tym 14 profesorów Uniwersytetu Stefana Batorego i 5 pracowników naukowych uczelni, na podstawie listy sporządzonej przez litewską policję saugumą. Następnego dnia, 17 września 1943 r., w Ponarach rozstrzelano dziesięciu spośród zakładników w tym światowej sławy badacza nowotworów profesora Kazimierza Pelczara, przyjaciela Mariana Morelowskiego. On uratował się dzięki przytomności umysłu, opanowaniu i umiejętności logicznego myślenia pod presją w chwili aresztowania oraz – jak podaje jego syn Stanisław Morelowski – *dzięki wielkiemu szczęściu, ale nieprzypadkowemu, gdyż przed opuszczeniem mieszkania ojciec zdążył zabrać z biurka list od D. Freya, który pokazał w trakcie przesłuchania oraz powołał się na to, że współpracuje z Osteuropa-Institut. Po dwóch godzinach, dzięki temu listowi, ojca odprowadzono pod eskortą o 5 rano do domu. Można mówić, że stał się cud, albo szczęśliwe zrządzenie losu* (Chabiera, 2020, s. 149–150). W okresie Polski Ludowej Marian Morelowski był inwigilowany przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa we Wrocławiu. Zmarł we Wrocławiu 24 lipca 1963 r. Został pochowany w grobowcu rodzinnym na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie. Jego imię i nazwisko widnieje jako pierwsze wśród osób zasłużonych na tablicy pamiątkowej znajdującej się na Zamku Królewskim na Wawelu w Krakowie (Traktat Pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku; Traktat Pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku; Morelowski, 1922; *Uniwersytet Stefana Batorego...*, s. 3, 4, 5 i in.; Dienstl-Dąbrowa, 1938, s. 7; Biniecki, 1963, s. 74; Lorentz, 1986, s. 67, 97, 102 i in.; Korab-Żebryk, 1991, s. 48; Poklewski, 1992, s. 84, 85; Wilkus, 1992, s. 110, 112; Zasztowt, 1993, s. 86; Morelowski, 1995, s. 58, 96, 122 i in.; Pasierbska, 1996, s. 353; Piechnik, Puchowski, 1996, s. 206, 213; Ankudowicz-Bieńkowska, 1997, s. 173, 177; Hernik-Spalińska, 1998, s. 123, 125, 127 i in.; Kalemka, 1998; Malinowski, 1999, s. 474; Lewandowska, 2001, s. 259, 303, 312; Tomaszewski, 2001, s. 246; Dubowik, Malinowski, 2002, s. 237; Sławińska, 2004, s. 78; Pasierbska, 2005, s. 379; Surwiło, 2005, s. 20; Hennel-Bernasikowa, 2011, s. 12, 16–17, 36 i in.; Dubowik, Malinowski, 2011, s. 85–86; Malinowski, 2011, s. 101, 107, 120; Dąbrowska, 2016, s. 31, 33; *Encyklopedia 100-lecia KUL*, 2018, s. 70; Chabiera, 2020; Hennel-Bernasikowa, Piwocka, 2020; Piwocka, 2020, s. 10, 14, 33 i in.; *Traktat ryski-odzyskane dziedzictwo i Gorzki pokój*, Wystawa Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 15.03.2021 r.; *Wszystkie arrasy króla. Powroty 2021–1961–1921*, Wystawa Zamek Królewski na Wawelu, Kraków 18.03.2021; Niwiński, 8.06.2022, *Wileńszczyzna pod okupacją niemiecką* – referat; Styła, 2022, film dok.; Ilgiewicz, 2024, s. 102, 146, 223 i in.; Niwiński, 2024, s. 194; Zamek Królewski na Wawelu w Krakowie; Zamek Królewski w Warszawie; Pałac w Wilanowie).

- 461. MUSIAŁEK MARIA** (z d. Fręchowicz) – nauczycielka. W dniu 15 lipca 1943 r. wraz z mężem lekarzem Mieczysławem, córką Wiesławą (ur. 1942 r.), synem Leszkiem (ur. 1940 r.) oraz rodzinami z Grodna, Wołkowyska i okolic została rozstrzelana przez Niemców w zbiorowej egzekucji w fortach Naumowiczach koło Grodna (Siemiński, 1992, s. 219; Omiljanowicz-Szoka, 1993, s. 73, 74, 160; Krajewski, 2004, s. 86; Porzecki, 2021, s. 143, 144; Baza „Strat”).

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Baza „Strat” – Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945, Warszawa, Fundacja „Polsko-Niemieckie Pojednanie” (aktualizowana na bieżąco baza danych), <https://straty.pl> (dostęp: 11.11.2025).

Akty prawne:

Traktat Pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku. Dz. U. 1920 r., nr 35, poz. 200.

Traktat Pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku. Dz. U. 1921 r., nr 49, poz. 300.

Zbiory muzealne – muzea państwowe:

Miecz koronacyjny królów polskich zwany Szczerbcem, nr inw. 137.

Pałac w Wilanowie – Muzeum Pałacu Króla Jana III Sobieskiego w Wilanowie.

Zamek Królewski na Wawelu w Krakowie – Państwowe Zbiory Sztuki: Kolekcja Arrasów króla Zygmunta Augusta, nr inw. od 1 do 136.

Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum. Pomnik Historii i Kultury Narodowej: Kolekcja Arrasów króla Zygmunta Augusta, nr inw. ZKW 511.

Dokumenty i fotografie:

Martyrologium – „Biała Księga”. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989), http://www.swzygmunt.knc.pl/MARTYROLOGIUM/POLISHRELIGIOUS/vPOLISH/HTMs/PO_LISHRELIGIOUSmartyr3254.htm (dostęp: 11.11.2025).

Muzeum AG – Prywatne Muzeum Szkolnictwa Ziem Wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej Agnieszki Grędzik.

Relacje i informacje pisemne:

Marii Jordan z dnia 3.04.2003 r., Kraków.

Romualda Sokołowskiego z dnia 3.02.2004 r., Porozów.

Józefy Horodziej-Węgierskiej z dnia 20.09.2004 r. i 19.02.2012 r., Katowice.

Źródła drukowane i literatura (wybór):

Ankudowicz-Bieńkowska M. (1997), *Polskie życie muzyczne w Wilnie lat II Rzeczypospolitej*, Olsztyn: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Bieniecki Z. (1963), *Wspomnienia pośmiertne*, „Ochrona Zabytków” nr 4.

Biskup M. (red.) (1978), *Dzieje Towarzystwa Naukowego w Toruniu 1875–1975*, T. II, Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.

Bolewski A., Pierzchała H. (1989), *Losy polskich pracowników nauki w latach 1939–1945. Straty osobowe*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Borowski E. (2000), *Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Pińskiej 1925–1939*, Drohiczyn nad Bugiem: Kuria Diecezjalna w Drohiczynie.

Chabiera P.P. (2020), *Marian Morelowski (1884–1963) – historyk sztuki, kolekcjoner, ekspert Komisji Rewindykacyjnych*, Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, mps pracy doktorskiej, niepublikowany.

Dąbrowska M. (red.) (2016), *Stanisław Kościalkowski pamięci przywrócony*, Warszawa–Łódź: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Uniwersytet Łódzki.

Dienstl-Dąbrowa M. (1938), *Dokument tysiąclecia polskiej kultury*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” nr 291.

Domańska R. (1978), *Pawiak – więzienie gestapo: kronika 1939–1944*, Warszawa: Wydawnictwo: „Książka i Wiedza”.

Dubowik H. (red.) (2012), *Wspomnienia o szkołach wileńskich*, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Dubowik H., Malinowski L.J. (red.) (2002), *Wileński słownik biograficzny*, T. I, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Dubowik H., Malinowski L.J. (red.) (2011), *Słownik Polski Walczącej na Kresach Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej*, T. IV, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Duczkowska-Moraczewska H., Tomczak A. (red. przewodn.) (1995), *Powstanie i pierwsze dziesięć lat Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945–1956*. Wybór źródeł, T. I, Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu Wydawnictwa Jubileuszowe.

Dziewulski W. (2012), *Szkolnictwo średnie na Wileńszczyźnie 1915–1939 r.*, w: H. Dubowik (red.), *Wspomnienia o szkołach wileńskich*, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Dzwonkowski R. (1997), *Kościół katolicki w ZSSR 1917–1939. Zarys historii*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Dzwonkowski R. (2003), *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939–1988*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Dzwonkowski R. (2005), *Z historii Kościoła katolickiego w ZSRS 1917–1939 pogadanki w Radiu Watykańskim*, Ząbki: Apostolicum Wydawnictwo Księża Pallotynów Prowincji Chrystusa Króla.

Encyklopedia 100-lecia KUL (2018), T. II, Lublin: Wydawnictwo Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.

Encyklopedia Warszawy (1994), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Gąsiorowski A. (2014), *Z dziejów szkolnictwa polskiego na Wileńszczyźnie w latach międzywojennych*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” nr 1.

Gliński J.B. (1997), *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów ofiar drugiej wojny światowej*, Wrocław: Wydawnictwo Medyczne Urban & Partner.

Głowacki A. (1998), *Sowieci wobec Polaków na Ziemiach Wschodnich drugiej Rzeczypospolitej 1939–1941*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Grędzik A. (2002), *Tajne nauczanie polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej Polskiej w czasie okupacji niemieckiej 1941–1944*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 3–4.

Grędzik A. (2024), *Słownik biograficzny nauczycieli z Ziem Wschodnich II Rzeczypospolitej*, Kraków (mps), niepublikowany.

Grędzik A. (2025), *Nauczyciele z Wilna i województwa wileńskiego, którzy brali udział w akcji tajnego nauczania polskiego czasie II wojny światowej*, Kielce–Kraków (aktualizacja na bieżąco) (mps).

Grędzik-Radziak A. (2013), *Lista polskich nauczycieli z ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej, ofiar represji niemieckich w latach 1941–1944*, cz. II A, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 1–2.

Grzebień L. (oprac. przy współpracy zespołu) (1996), *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, Kraków: Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego. Instytut Kultury Religijnej, Kraków: Wydawnictwo WAM Księży Jezuitów.

Hennel-Bernasikowa M. (2011), *Dzieje arrasów króla Zygmunta Augusta. Kolekcja arrasów króla Zygmunta Augusta w zbiorach Zamku Królewskiego na Wawelu*, T. I, Kraków: Zamek Królewski na Wawelu.

Hennel-Bernasikowa M., Piwocka M. (2020), *Katalog arrasów króla Zygmunta Augusta. Kolekcja arrasów króla Zygmunta Augusta w zbiorach Zamku Królewskiego na Wawelu*, T. II, Kraków: Zamek Królewski na Wawelu.

Hernik-Spalińska J. (1998), *Wileńskie Środy Literackie (1927–1939)*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk.

Hlebowicz A. (1993), *Kościół odrodzony. Katolicyzm w państwie sowieckim 1944–1992*, Gdańsk: Wydawnictwo Stella Maris.

Ihnatowicz M. (2024), *Jezuici w rzeczywistości Polski Ludowej*. Wybór artykułów, Gdańsk: Instytut Dziedzictwa Solidarności.

Ilgiewicz H. (2019), *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej oraz Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie (1930–1939)*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Ilgiewicz H. (2024), *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie (1919–1939)*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Iwanowska W. (1975), *Władysław Dziewulski (1878–1962)*, w: A. Hutnikiewicz, L. Janiszewski (red.), *Z dziejów nauki polskiej*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Księga Pamiątkowa Towarzystwa Naukowego w Toruniu (1875–1975), Warszawa–Poznań–Toruń: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Jabłońska-Fraćkowiak D. (2004), *Pomruki wojny*, Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Jacewicz W., Woś J. (1978), *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945. Wykaz duchownych zmarłych, zamordowanych lub represjonowanych przez okupanta w archidiecezjach: mohylowskiej, poznańskiej i wileńskiej oraz w diecezjach: gdańskiej, kamienieckiej, łuckiej, pińskiej, przemyskiej, sandomierskiej, siedleckiej, tarnowskiej, warmińskiej, włocławskiej, w pralaturze pilskiej i wśród duszpasterstwa polonijnego*, T. IV, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej „Collectanea Theologica”.

Jacewicz W., Woś J. (1981), *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945. Zakony i zgromadzenia zakonne męskie i żeńskie*, T. V, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej „Collectanea Theologica”.

Jasiński J. (1992), *Gimnazjum Ojców Jezuitów w Wilnie*, w: E. Feliksiak (red. przewodn.), *Wilno – Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur. Materiały I Międzynarodowej Konferencji Białystok 21–24 IX 1989 w czterech tomach*, T. III, Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza Oddział Białostocki.

Kalembka S. (1998), *Dwieście lat Sztuk Pięknych na Uniwersytetach w Wilnie i Toruniu 1797–1997. Szkice*, Toruń: Toruńskie Towarzystwo Kultury.

Karpyza W. (1996), *Porozów*, „Głos znad Niemna” nr 48.

Karpyza W. (2009), *Ziemia Wołkowyska*, T. IV, Łębork: Miejska Biblioteka Publiczna im. Jarosława Iwaszkiewicza.

Kaszlej Z., *Lista mieszkańców powiatu augustowskiego osadzonych w niemieckich obozach koncentracyjnych w czasie II wojny światowej*. Portal Klub Historyczny im. Armii Krajowej w Augustowie, <http://akklub.pl> (dostęp: 11.11.2025).

Kiejdo S. (1993), *Monografia Państwowego Gimnazjum im. Jana Śniadeckiego w Oszmianie 1918–1939*, Gdańsk: nakł. autora.

Klimaszewski B., Nowakowska E.R., Wyskiel W. (1992), *Mały słownik pisarzy polskich na obczyźnie 1939–1980*, Warszawa: Wydawnictwo Interpress.

Korab-Żebryk R. (1991), *Biała księga w obronie Armii Krajowej na Wileńszczyźnie*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.

Kordasz J. (1997), *Lida prawdziwa*, Olsztyn: Agencja Wydawnicza „Remix” s.c.

Kraheil T. (1996), *Śługa Boży ks. Władysław Maćkowiak (1910–1942)*, w: A. Datko, W.M. Moroz (red.), *Męczennicy za wiarę 1939–1945. Duchowni i świeccy z ziem polskich, którzy prześladowani przez nazizm hitlerowski dali Chrystusowi ofiarą życia świadectwo miłości*, Warszawa: Michalineum.

Kraheil T. (1996), *Wydział Teologiczny USB i Wileńskie Seminarium Duchowne w latach II wojny światowej*, w: E. Feliksiak (red. przewodn.) i A. Mironowicz (red.), *Wilno i Kresy północno-wschodnie. Materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku 14–17 IX 1994 r. w czterech tomach*, T. I, *Historia i ludzkie losy*, Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza Oddział Białostocki.

Kraheil T. (2014), *Archidiecezja wileńska w latach II wojny światowej. Studia i szkice*, Białystok: Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku.

Kraheil T. (2025), *Ks. Adam Masiulanis (1911–1942)*, „Czas Miłosierdzia”, <https://archibial.pl/czas/arch26/art/Kraheil.htm> (dostęp: 11.11.2025).

Krajewski J. (2011), *Wojenne dzieje Wilna 1939–1945. Losy Polaków, sensacje, zagadki*, Warszawa: Bellona.

Krajewski K. (2004), *Ziemia Nowogródzka i Grodzieńska. Polskie cmentarze i groby wojenne oraz miejsca pamięci narodowej z okresu walk o niepodległość XVIII–XX w.*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Krajewski K. (2020), *Przewodnik miejsc spoczynku żołnierzy Armii Krajowej na Nowogródzczyźnie i Grodzieńszczyźnie*, Warszawa: Fundacja Pomocy i Więzi Polskiej „Kresy RP”.

Krajewski K. (2022), *Męczennicy ziemi nowogródzkiej*, „Biuletyn IPN” nr 3.

Krzepkowski M. (1970), *W Wilnie. Ze wspomnień*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” T. IX, z. 4.

Księga adresowa m. Wilna 1935. Wileński kalendarz informacyjny. Rocznik XXX (1935), Wilno: nakł. i drukiem Józefa Zawadzkiego.

Kucharski K. (2023), *Męczeństwo – największa chwala, jaką człowiek może Bogu oddać. O Michał Malinowski SJ (1887–1942)*, <http://misyjnym-szlakiem.pl/czasopisma/nr-20231-27/art-2031-meczenstwo-najwieksza-chwala-jaka-czlowiek-moze-bogu-oddac-o-michal> (dostęp: 11.11.2025).

Kuźmiński J.J. (2014), *Z Iwieńca i Stołpców*, Warszawa–Kraków: Oficyna Wydawnicza Mireki.

Lewandowska S. (2001), *Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton Dom Wydawniczy Bellona.

Lewandowska S. (2004), *Losy Wilnian. Zapis rzeczywistości okupacyjnej. Ludzie, fakty, wydarzenia 1939–1945*, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa: Wydawnictwo Neriton Dom Wydawniczy Bellona.

Lewkowska A., Lewkowski J., Walczak W. (2008), *Zabytkowe cmentarze na Kresach Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej województwo nowogródzkie*, Warszawa: Wydawnictwo DIG.

Lisiak I.T. (2018), *Holokaust Kościoła katolickiego na Kresach Wschodnich 1941–1945*, Warszawa: Capital.

Lorentz S. (1986), *Album wileńskie*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Łossowski P. (1982), *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Łossowski P. (zebrał) (1991), *Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 roku. Dokumenty i materiały*, Warszawa: Wydawnictwo Interlibro.

Malinowski L.J. (red.) (1995), *Słownik Polski Walczącej na Kresach Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej*, T. I, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Malinowski L.J. (red.) (1999), *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie, Wspomnienia wychowawców i wychowanków*, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Malinowski L.J. (red.) (2000), *Gimnazjum Ojców Jezuitów w Wilnie w latach 1922–1940 (monografia)*, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Malinowski L.J. (red.) (2000), *Stanisław Kiałka. Legenda wileńskiej konspiracji. Materiały biograficzne i pisma wybrane*, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Malinowski L.J. (red.) (2004), *Słownik Polski Walczącej na Kresach Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej*, T. III, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Malinowski L.J. (red.) (2011), *Szkice o kulturze wileńskiej*, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Malinowski T. (1999), *Błogosławieni*, „Wileńskie Rozmaitości” nr 5.

Małachowicz E. (1993), *Cmentarz na Rossie w Wilnie*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Mikhailik L. (2008), *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939–1956*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polska Akademia Nauk: Oficyna Wydawnicza Rytm.

Mikusiński P. (2011), *Ziemia Wołkowyska*. Tekst opatrzone grafikami Witolda Karpyzy, T. V, Lębork: nakł. autora.

Milenkiewicz J. (1936), *Organizacja wychowania w szkole powszechnej. Wskazówki teoretyczne i praktyczne do opracowania planu wychowania*, Wilno: Wydawnictwo „Dobra Prasa”.

Miłosz C. (2001), *Szukanie ojczyzny*, Kraków: Wydawnictwo Znak.

Morelowski J.F. (1995), *Pokolenie akowskie*, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Morelowski M. (1922), *156 arrasów flamandzkich Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa: nakł. autora.

Mycielska D., Zawadzki J.M. (2009), *Senatorowie zamordowani, zaginięni, zmarli w latach II wojny światowej*, Warszawa: Kancelaria Senatu Rzeczypospolitej Polskiej.

Niciejewska A. (1992), *Uderzyłam pięścią o żelazną bramę... Wspomnienia z Mińska 1936–1954*, „Więź” nr 7.

Niechwiadowicz K. (2004), *Moje Sobotniki*, Poznań: Wydawnictwo i Drukarnia Uni-Druk s. j.

Niwiński P. (2024), *Legalizacja Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej*, Gdańsk–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział w Gdańsku.

Niwiński P. (8.06.2022 r.), *Wileńszczyzna pod okupacją niemiecką – referat*. Seminarium naukowe zorganizowane przez Ośrodek Badań nad Totalitaryzmami Instytutu Pileckiego, <https://instytutpileckiego.pl/pl/kolekcje-cyfrowe/mediateka/wilenszczyzna-pod-okupacja-niemiecka> (dostęp: 11.11.2025).

Noniewicz C. (2002), *Za Wilnem*, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Nowa Encyklopedia Powszechna PWN (2004), T. V, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Okulewiczowa I., Wiśniewska J. (1992), *Wileńska Chorągiew Harcerek w dwudziestoleciu międzywojennym i w latach II Wojny Światowej*, w: E. Feliksiak (red. przewodn.), *Wilno – Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur. Materiały I Międzynarodowej Konferencji Białystok 21–24 IX 1989 w czterech tomach*, T. III, Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza Oddział Białostocki.

Olszewicz B. (red.) (1947), *Lista strat kultury polskiej (I.IX.1939–I.III.1946)*, Warszawa: Wydawnictwo S. Arcta.

Omilianowicz-Szoka C. (1993), *Moje grodzieńskie lata 1939–1945*, Łódź: Wydawnictwo „Astra”.

Państwowa Szkoła Techniczna w Wilnie im. Marszałka Józefa Piłsudskiego (1991), Warszawa: Arkady.

Pasierbska H. (1996), *Wileńskie Ponary*, Gdańsk: nakł. autorki.

Pasierbska H. (2005), *Ponary i inne miejsca męczeństwa Polaków z Wileńszczyzny w latach 1941–1944*, Łowicz: Poligrafia.

Pasierbska H. (2015), *Wileńskie Łukiszki na tle wydarzeń lat wojny 1939–1944*, Łowicz: Poligrafia.

Piątkowski S. (wybór i oprac.) (2022), *Relacje o pomocy udzielanej Żydom przez Polaków w latach 1939–1945. Białostocka, Nowogródzka, Polesie, Wileńszczyzna*, T. VI, Lublin–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział w Lublinie.

Piechnik L., Puchowski K. (red.) (1996), *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków: Wydawnictwo WAM Księży Jezuitów.

Piwocka M. (2020), *Eseje o arrasach króla Zygmunta Augusta. Kolekcja arrasów króla Zygmunta Augusta w zbiorach Zamku Królewskiego na Wawelu*, T. III, Kraków: Zamek Królewski na Wawelu.

Poklewski J. (1992), *Wydział Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, w: E. Feliksiak (red. przewodn.), *Wilno – Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur. Materiały I Międzynarodowej Konferencji Białystok 21–24 IX 1989 w czterech tomach*, T. III, Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza Oddział Białostocki.

Pol K. (2000), *Poczet prawników polskich*, Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck.

Polakiewicz M., Steckiewicz M. (1985), *Służba Pogotowia Harcerek Chorągwi Wileńskiej*, w: K. Wyczańska (wybór i oprac.), *Harcerki 1939–1945. Relacje – pamiątki*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Porzecki J. (2021), *Uchronić od zapomnienia. Miejsca polskiej pamięci narodowej na Grodzieńszczyźnie*, Białystok–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku Komisja Ścigania Zbrodni przeciw Narodowi Polskiemu.

Potocki M. „Kamień”, „Węgielny” (2015), *Między Dźwiną a Wilią. Wspomnienia dowódcy Wileńskiego Zgrupowania nr 2 AK, któremu podlegała m.in. 5. Wileńska Brygada legendarnego majora Zygmunta Szendzielarza „Lupaszi”*, Warszawa–Kraków: Mireki.

Roman W.K. (2004), *W obozach i w konspiracji. Działalność niepodległościowa żołnierzy polskich na Litwie i Wileńszczyźnie, wrzesień 1939 r. – czerwiec 1941 r.*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Romanowski A. (1999), *Młoda Polska Wileńska*, Kraków: Universitas.

Rygiel S. (1924), *Sprawa zwrotu mienia kulturalnego Wileńszczyzny z Rosji*, „Ateneum Wileńskie” z. 5–6.

Serczyk J. (1974), *Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Krótki zarys dziejów*, Warszawa–Poznań: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Państwowe Wydawnictwo Naukowe Oddział w Poznaniu.

Siedlaczek-Szwed A. (2008), *Towarzystwo Polskiej Macierzy Szkolnej Ziemi Wileńskiej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” T. XVII.

Siemiński J. (1992), *Grodno walczące wspomnienia harcerza*, Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza Oddział Białostocki.

Skrobocki E. (1992), *Pielęgnując polskość. Praca społeczna kobiety-Polki w Mińszczyźnie na polu oświaty ludowej w okresie od roku 1900 do 1916*, „Magazyn Polski” nr 1.

Sławińska I. (2004), *Szlakami moich wód...*, Lublin: Wydawnictwo Norbertinum.

Sławińska-Zakościelna E. (red.) (1987), *Była taka szkoła. Gimnazjum im. Elizy Orzeszkowej w Wilnie 1915–1939*, Londyn: Odnowa.

Słownik pracowników książki polskiej (1972), Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Snastin W. (1997), *Inspektorat „F” (Materiały do historii) Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej*, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej.

Sokołowski R. (1997), *Tajne nauczanie na Grodzieńszczyźnie w latach 1941–1945*, „Głos z nad Niemna” nr 29.

Sonderfahndungsbuch Polen (Specjalna Księga Gończa dla Polski z 1940 r.). Reprint (2019), Katowice–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział w Katowicach.

Sopoćko M. (2008), *Życie religijne w Metropolii Wileńskiej 1939–1945* (przygotował do druku ks. Tadeusz Krahel), „Rocznik Teologii Katolickiej” T. VII.

Spis Kościołów i Duchowieństwa Diecezji Pińskiej w Rzeczypospolitej Polskiej 1933 i 1934. Stan diecezji na dzień 31 grudnia 1933 roku (1933), Pińsk: Wydawnictwo Drukarni Diecezjalnej.

Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminarjów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych (1924), zestawione pod redakcją Z. Zagórowskiego, Lwów–Warszawa: Książnica Polska Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych.

Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1936 (XXX rok istnienia) (1937), Wilno: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, Fundusz Kultury Narodowej.

Springer M. (1977), *Za drutami oflagu*, w: S. Biskupski (wybór), *Między Marsem a Ateną. Wspomnienia wojenne nauczycieli*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

Stopniak F. (1987–1988), *Archidiecezja wileńska w czasie II wojny światowej*, „Studia Teologiczne” nr 5–6.

Surwiło J. (2005), *Pamiętam Antokol. Przechadzki po Wilnie*, Wilno: Wydawnictwo „Margi Rostai”.

Sypień J. (2024), *Olkuscy Ludzie Kultury. Pamiętamy. Słownik biograficzny zmarłych olkuskich twórców i animatorów kultury*, Olkusz: Stowarzyszenie „Zamek Rabsztyń” w Olkuszu.

Szałkiewicz S.J. „Morski”, J. Suchoń (1993), *Nie staliśmy z bronią u nogi*, w: M. Hudymowa (red.), J. Urbanowicz (oprac.), *Wschodnie losy Polaków. Pamiętniki*, Koszalin: Koszalińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne.

Tarasiuk D. (1998), *Z dziejów Polskiej Macierzy Szkolnej Ziemi Mińskiej*, „Rota” nr 1.

Tochman K.A. (2022), *Samozwańczy oficer Zygmunt Augustowski. Z dziejów „Wachlarza”, Okręgu Wileńskiego AK i komunistycznej bezpieki*, Rzeszów–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział w Rzeszowie.

Tomaszewski L. (2001), *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939–1945*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.

Tomczonek Z. (2007), *Państwowe Seminarium Nauczycielskie i Gimnazjum w Wołkowysku i Świsłoczy w latach 1918–1939*, w: T. Kasabuła, A. Szot (red.), *Mój Kościół w historię wpisany. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Tadeuszowi Krahelowi*. Białostockie Studia Historyczno-Kościelne, Białystok: Archiwum Archidiecezjalne.

Tomkiewicz M. (2008), *Zbrodnia w Ponarach 1941–1944*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1936/37, Wilno: Uniwersytet Stefana Batorego.

W.M. Moroz (red.), *Męczennicy za wiarę 1939–1945. Duchowni i świeccy z ziem polskich, którzy prześladowani przez nazizm hitlerowski dali Chrystusowi ofiarę życia świadectwo miłości*, Warszawa: Michalineum.

Walczak M. (1978), *Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji 1939–1945*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Walczak M. (1987), *Działalność oświatowa i martyrologia nauczycielstwa polskiego pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne.

Walczak M. (1995), *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Zarząd Główny.

Wardzyńska M. (1993), *Sytuacja ludności polskiej w Generalnym Komisarzacie Litwy czerwiec 1941 – lipiec 1944*, Warszawa: Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytut Pamięci Narodowej.

Wasilewski A. (2008), *Zarys dziejów Wileńskiej Chorągwi Harcerzy Czarna Trzynastka Wileńska*. Związek Harcerstwa Polskiego na Litwie, Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej, Wilno–Warszawa: Harcerska Biblioteka Kresowa.

Wielka Encyklopedia Powszechna PWN (1966), T. VII, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Wierzbicki M. (2011), *Nauczyciel w szkole salezjańskiej. Studia i rozprawy*, Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie.

Wilanowski C. (2000), *Konspiracyjna działalność duchowieństwa katolickiego na Wileńszczyźnie w latach 1939–1944*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.

Wilkus K. (1992), *Odkrycie grobów królewskich w Katedrze Wileńskiej*, w: E. Feliksiak (red. przewodn.), *Wilno – Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur. Materiały I Międzynarodowej Konferencji Białostok 21–24 IX 1989 w czterech tomach*, T. I, Białostok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza Oddział Białostocki.

Wiśniowski M. (1992), *Filologia klasyczna w Wilnie*, w: E. Feliksiak (red. przewodn.), *Wilno – Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur. Materiały I Międzynarodowej Konferencji Białostok 21–24 IX 1989 w czterech tomach*, T. III, Białostok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza Oddział Białostocki.

Z albumów naszych Czytelników, „Nasz Dziennik” 17.07. 2000 r.

Zabiełło E. (2000), *Berezwecz w służbie Boga i w mocy demonów*, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Zajęc J. (2019), *Czasopiśmiennictwo Kościelnej Prowincji Wileńskiej w II Rzeczypospolitej*, Warszawa: Muzeum Niepodległości w Warszawie.

Zasztowt L. (1993), *Materiały dotyczące tajnego nauczania na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1939–1946*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” nr 4.

Zgorzelski C. (2006), *Przywołane z pamięci. Źródła i monografie*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Norbertinum.

Zieliński Z. (red.) (1982), *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych.

Zieliński Z. (red.) (1992), *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*, Katowice: Wydawnictwo „Unia”.

Żurawski J.A. (2022), *Wileńska prasa konspiracyjna 1939–1945*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Muzeum Niepodległości w Warszawie.

Życka L., Łęska M. (1939), *Działalność powstaniowa Polaków na Ziemi Mińskiej (materiały i wspomnienia)*, Warszawa: nakł. Koło Przyjaciół Uchodźców z Mińszczyzny.

Żytkowicz L. (1975), *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907–1940*, w: A. Hutnikiewicz, L. Janiszewski (red.), *Z dziejów nauki polskiej. Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Księga pamiątkowa Towarzystwa Naukowego w Toruniu (1875–1975)*, Warszawa–Poznań–Toruń: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Wystawy:

Traktat ryski – odzyskane dziedzictwo i Gorzki pokój. Traktat ryski 1921, wystawy z okazji 100-lecia podpisania traktatu pokojowego w Rydze, Zamek Królewski w Warszawie, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 15.03.2021 r. – 31.12.2021 r.

Wszystkie arraszy króla. Powroty 2021–1961–1921. Wielka gala arrasów w Zamku Królewskim na Wawelu, Kraków 18.03.2021 r. – 31.10.2021 r.

Film dokumentalny:

Styła G., reż. (2022), *Skarb Jagiellonów. Polskie dzieje arrasami tkane*, Polska, Telewizja Polska. TVP Historia.

Netografia:

Portal Fundacja Obchodów 100 Rocznicy Odzyskania przez Polskę Niepodległości, <https://fundacja100.pl>.

Portal Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl>.

A list of Polish teachers from the Northeastern territories of the Second Republic of Poland, victims of German repressions in the years 1941–1944 (part V)

Summary

Aim: To present concise biographical information on Polish teachers from the Northeastern territories of the Second Polish Republic who were victims of German repressions during the years 1941–1944 and filling gaps in this field of research.

Methods: Research questionnaires, written reports and information, documents and photographs, databases on Polish human losses and victims of repression under the German occupation between 1939–1945, printed sources, and on-line sources.

Results: Commemoration of Polish teachers who were victims of German repression in the Northeastern territories of the Second Polish Republic during the German occupation between 1941–1944; tribute paid to the victims, condemnation of totalitarian systems.

Conclusions: It is a duty towards the Polish society and a moral obligation of scientists to continue detailed research in order to compile an accurate statistical report on the Polish victims – teachers and academic staff from the Eastern Territories of the Second Polish Republic during World War II.

Keywords: World War II, Northeastern territories of the Second Polish Republic, teachers, genocide, repression, list of losses, biographies.